

II 330

Б

БИБЛИОТЕКА СТАРИ БЕОГРАД

СВЕТИСЛАВ ШУМАРЕВИЋ

ЧИТАЛИШТЕ

1938

ШТАМПАРИЈА „БЕЛЕТРА“ БЕОГРАД

БИБЛИОТЕКА СТАРИ БЕОГРАД

Лондон:?

28-12-1942 7

СВETИСЛАВ ШУМАРЕВИЋ

ЧИТАЛИШТЕ

дир. 10 а

16-12-1942

Бр. инвентара 23905

БЕОГРАД, 1938

THE UNIVERSITY OF CHICAGO LIBRARY

INSTITUTIONAL USE ONLY

UNIVERSITY OF CHICAGO

Бр. акциона 31742/54 ✓

И овде се нашло неколико скромних неимара.

Први велики успеси Београдског Читалишта одушевили су све пријатеље народног најрејка и створили су, током 1847 године, истинско уверење, да је потребно остворити у Србији што више читалоница, па макар и сасвим незнајних.

Нека буде бар једна у сваком окружију, којих има свега седамнаест...

Ово уверење учврстила су и она велика књижевна дела из исте године:

„При расшећем овако просиранству књижевства и броју повремених списанија све више се упућујемо на то, да читајућа друштва састављамо... Да се десет људи сложе и поревене, па да држе све листове...“

То је био један део оне велике вере у моћ удруживања:

„У јашу нам снага и слава, изван њега шуга и невоља.“

НАША БЕЛЕГА

„У топло крило Србије прамајке”. — Ово је трећи стих Пролога панчевачког позоришног друштва, изговореног у Београду 15 маја 1847 године. Пролог је сачинио песник и прота Васа Живковић на молбу „театралног друштва, које је у Београд полазило, да претстављеније даје”... Песма носи датум: 7 мај. Испевана је у Панчеву.

У Србију прелазе, већ пуне три деценије, родољуби, лучоноше и, уопште, носиоци културе из свих пречанских крајева, са истим одушевљењем и уверењем, да се највише роду служи, ако се пређе у „старо отечество свију нас”. Овим речима „Србија прамајка” названа је, четврт столећа раније, од Димитрија Давидовића, кад је силазио из Беча у Крагујевац...

Панчево је и онда било на овом истом месту, на догледу Београда, само је круто туђинско господарење чинило, да и прота Васа Живковић испраћа у Београд Николу Ђурковића и његову позоришну дружину:

„Из стране земље, туђег завичаја,

У земљу драгу — у сродне крајеве”...

Али ове оштре границе (као и велике раздаљине) нису биле у стању да разроде браћу и она су се духовно јединила пуно једно столеће. Никаква угњетавања нису била у стању да спрече уједињавање, а све интриге, често свирепе, завршавале су се са slabим ћаром по њихове творце.

Покушавало се више пута да се интриге и распре о односима између Србина — дошелца — и Србина — домородца — унесе и у оно неколико српских листова. Ипак су све оне одлучно и на време биле одбијене. Тако су, на пример, „Србске Новине” од августа 1848 године, писале:

„Често је бивало распра по разним „Србски Пештански Новина” числама, да л’ смо ми из Аустрије дошелци од урођени гоњени?... Та неће Србин Србину очи ископати: нек се све силе против нас подигну, ништа нас не омрази.”

У истом напису помиње се, поред многих других, и ова светла одлика ондашње српске омладине:

„Она чак и сенку Доситејеву чествује”.

Као што знамо, и Доситеј је био један славни душелац!...

Знаменита пета деценија прошлога века, и у књижевном и политичком животу нашега народа, са својом четрдесет седмом и осмом годином, затекла је у Београду велики број врсних синова (међу овима и најкрупнија књижевна имена) из разних српских крајева. И ови су, раме уз раме, са домородцима кренули живот Србије, а нарочито Београда, путем општег народног напретка. По-

шли су добрим путем и нашли у просвећености осовину овога напретка. За њу су се грчевито дохватили са решеношћу правога јунака: да победе по сваку цену.

Није никакво чудо што су такви борци у сваком повољном чину и гесту видели само манифестацију родољубља. Родољубље се мора доказати, не само духом него и сваким дахом. Митроносни песник Лукијан Мушицки издао је строгу заповест самоме себи (а она важи и за све његове саплеменике):

„Да дахом србским к Роду дише”.

.
Наш дух и наш дах припадају нацији.

У патриотском одушевљењу Србин је радио све своје послове, и на дому и ван њега. Он се пренумерирао на прву своју књигу као патриота; он је читао најобичније вести из првих својих новина, не из радозналости, него из патриотизма... Слушао је свој „слатки језик” по грађанској дужности, јер му је он значио народност. Један од домородаца из Пореча, Миша Анастасијевић, капетан или мајор, обогатио се баснословно и имао преко 70 лађа, које су пловиле Дунавом... Постао је милостиви Крез, велики народни добротвор. Чинио је богате поклоне отечеству, па је 1863 године поклатио и зграду данашњег старог Универзитета. Али поред капетана Мише отечеству су приносили дарове и „орданарни богаташи” који су само за себе дизали нове куће у Београду и улепшавали варош.

Изнад свих ових, и добротвора и богаташа, стајао је кнез, па је он свој владалачки патриотизам проширио далеко — на подизање лепих грађевина. Тако је и кнез Михаило, за време прве владавине, подигао своје чувено зданије, према Саборној цркви (у данашњој улици Краља Петра) из патриотских побуда, „да би отмени страни гости нашли достојно преноћиште.” То се документује и у једном приватном писму кнеза Михаила своме рођаку Герману¹⁾ у Београду, после пожара у овоме здању, у априлу 1849 године. У њему се каже, између осталог:²⁾

„... Добио сам писмо у коме ме обавештавате да је 16 априла велика част зданија мог „Код Јелена” изгорела. Ову штету могу поднети много лакше него Београд, главна варош и столица српске Кнежевине, незгоду, да у њему мало одличан стран и нестран човек честитог крова наћи не може, под који би се човечанском достојности сходно сместити мога.

„Ја фалим Бога што у време пожара ветра није било и тиме се многе фамилије од највеће несреће спасле. Милије ми је овако, него што би по несрећи бити могло.

„Молим Вас да позовете к себи Антонија Радивојевића, као од моје стране опуномоћеним, па да настојите да би кућа што пре под кров се ста-

¹⁾ Анка Обреновић, просвећена кћи Јеврема Обреновића, удала се у априлу 1842 године за Константиновића от Германа.

²⁾ Оригиналнo писмо чува се у једној београдској породици.

вила, како би дувари од кише и непогода време-
на осигурали се...”

Међутим, са целокупном поправком је ишло
споро. „Србске Новине” у почетку јануара 1850
кажу у једној козерији и ово:

„Опет нешто ново. То је, да немамо где ће се
балови држати. Ох, да многа ли ће лепотица сада
тек проклињати онога, што зданије запали, те
нам се сала поквари, баш кад су највеће фа-
шанге.

„Јошт нешто ново: Док ово чују наше лепо-
тице и наши младићи, јошт ће већма жалити, што
се сала у зданију покварила те немамо где балове
држати. То је ново у нас — ново заведена грађан-
ска банда. Ова нова грађанска банда уочи Нове
године, честитајући нам Нову годину, свирала је
први пут по вароши нашој. Ово је лепо и надамо
се да ће нас чешће, особито на лето, милогласним
свиркама позабавити. Ја знам да је она на ово го-
това сваки пут.

„Први пут је грађанска банда свирала на јед-
ној свадби, после Св. Јована... Дивота! Сад нам
на весељу не морају уши заглушивати писка-
јуће зурле.

„Грађанска банда то је лепо и похвално заве-
деније, само треба својски да га подухватимо и
свима могућим сретствима потпомажемо.”

Изгледа да су ово писање, а ваљда и саме ме-
сојеђе, утицали на хитно предузимање оправке

кратко уживање, милије, него душевна, ако и дуже трајућа забава...”

Ипак је било људи, а има их и данас, којима телесно уживање није све и сва, нити их спречава да се мало баце и у душевне забаве, међу које долазе и оне из интересантних времена прадедова наших. „Поздни потомци” осећају праву вредност некадашњег напора у културном срицању... са првим букваром у несигурним рукама... Тада несигурним и невецтним рукама, а раније толико јуначким, да су преламале копља... и још ударале на голе сабље...

Чудна је култура! Њене су књиге за букварце тешке као камен, велики камен, који се с мукком подиже до рамена, и још мучније баца, да бисмо и ми дали и имали своју белегу...

Ипак!... Нашао се приличан број одважних људи и они су се бацили оваквог камена с рамена...

Тако је постала и остала наша белегу...

ЧИТАЛИШТЕ

Од његовог оснивања прошле су деведесет и две године. Млађе је за осам година од загребачке Илирске читаонице, која је постала у пуном Илирском покрету и већ у првим годинама извршила неколико крупних народно-културних дела. Међу њима је и долазак новосадских глумаца у Загреб, где су први почели са позориштем на народном језику³⁾.

Загребачка Илирска читаоница стекла је нарочиту заслугу овим својим чином. Тада је била успостављена значајна веза између једног грађанског просвећеног покрета и народног позоришта. Иста веза поновљена је, после седам година, и у београдском Србском читалишту. Она је ба-

³⁾ Тајник ове Илирске читаонице био је Вјекослав Бабукић, који чини народу велику службу, упућујући га правом језику — „чувару народности“.

Прва претстава приређена је 10 јуна 1840 године. Приказан је комад „Јуран и Софија“ од Ивана Кукуљевића. За њим су дошли комади из српског репертоара. Јован Стерија Поповић и Лаза Лазаревић имали су лепог успеха.

цила своје рефлексе чак и на неколико мањих читалишта у унутрашњости Србије.¹⁾

Првог јануара 1846 — на православну, онда једину Нову Годину у Београду — било се истински празновало. Довољно је кад се каже, да ни Управитељство вароши Београда, ни Попечитељство Внутрени Дела, нису пером радили, те у деловодном протоколу нема за тај дан ниједне нумере, ниједног заведеног акта. Тек сутрадан, другог јануара, ударена је у протокол прва нумера и заведена једна значајна молба:

Најугледнији београдски грађани, на челу са капетаном Мишом, поднели су прошеније, да им се дозволи оснивање Србског читалашта у Београду.

Молба је, дакле, добила први број и датум другог јануара. Управитељ вароши Београда спровео је молбу одмах (разуме се тога дана) и она је брзо стигла у Попечитељство Внутрени Дела, где је добила пети број и исти датум — другог јануара.

Како је требало да се пре дефинитивног одобрења Попечитеља Внутрени Дела још сагласи и

¹⁾ Како су у ово доба сви већи градови у Србији чекали само да Београд — „културно прооди“, па да и они учине исте прве кораке, то је београдско Читалиште постало вршњак (са незнатном временском разликом) са читалиштима у Смедереву, Крагујевцу, Пожаревцу, Шапцу и Неготину.

Прво је Смедерево упутило молбу Попечитељству Внутрени Дела, да му се дозволи отварање читалишта. За њим су пошли Крагујевац и Пожаревац. Све ове молбе поднете су још у току 1846 године.

Попечитељ Правосудија и Просвештенија (један министар), то се преписка водила петнаест дана — све до 17 јануара. Тоба дана одобрено је оснивање Србског читалишта у Београду, пошто су се сагласили два министра: Илија Гарашанин и Паун Јанковић, а тако исто и два начелника односних министарстава: Атанасије Николић и Јован Стерија Поповић.

Потврђена правила Србског читалишта у Београду најбоље говоре, какво је то ново и значајно заведеније. Она гласе у целини:

1) Друштво из Членова, који се на то подпишу, састојаће се, заводи у Београду Србско Читалиште.

2) У ово ће Членови поради читања новина и књига и поради међусобног сообраштенија скупљати се.

3) Член друштва може бити сваки Србин свештеног, војног и грађанског реда.

4) Сваки член прилаже у касу најмање по један цванцигер на месец, и сваки најмање за три месеца напред плаћа обвезани прилог, како се у одређену за то књигу подпише, да у друштво ступа. Ако који и више шта за Читалиште приложи, као и ако за више времена напред плати обећани прилог, то ће са особитом благодарношћу примити се.

5) Сваки се член на годину дана, од 1 Јануарија 1846 рачунећи, обвезује, и прилог за целу годину плаћа, пак и ако би билокад у теченију године у друштво ступио. Нико не може одустати, нити уложено или штогод у име овога натраг ис-

кати; а сваки, што је једном на месец или на три месеца обећао и подписао, мора без сваког изговора за овако исто толико време до истеченија године плаћати.

6) Друштво како се састави, изабрат' ће тринаест управитеља вишеством гласова, од којих ће један бити Председатељ, као и један за случај одсуствовања овога Вице-председатељ, један Казначеј и један Библиотекар.

7) Управитељи ће се старати о точном наплаћивању прилога од Членова, о смештању Читалишта, о набављању новина и књига за читање, као и друге ствари према приходима касе и решавајући све вишеством гласова, гди најмање њи седам треба да буде под председатељством Председатеља, или Вице-председатеља или, кад би ова обојица одсуствовали, најстаријег једног Члена.

8) Управитељи ће пазити на мир и поредак у Читалишту и старати се, да све, што би томе противно било, уклони се.

9) Председатељ или у овога одсуствију Вице-председатељ, или кад ни тога не би било, најстарији Член ће заседанија Управитељства заказивати, а кад Управитељство за нужно нађе поради каквог важног предмета, исто тако и главне скупштине целога друштва с позивом членова.

10) Казначеј ће прилоге од Членова примати, од туда, што Управитељство нареди, плаћати и о свему точне рачуне водити, пак Управитељству на његово захтевање подносити, које ће с концем године закључене такове друштву у главној скупштини поднети.

11) Библиотекар ће хранити новине и књиге друштва, од којих ништа и никако се несме из Читалишта износити, као ни друге овога ствари.

12) Читалиште мора бити сваки дан, лети од шест сати у јутру до десет у вече, а зими од осам у јутру до девет у вече, по европејском часоказу, отворено, нуждном послугом снабдевено, кад је зима угрејано, и у вече осветљено.

13) У Читалишту осим читања и сообраштенија друге никакве забаве места немају.

14) Управитељи ће једну или две собе за пушење одредити, а у другима нико да не пуши.

15) Сваки Член друштва може страног ученог или иначе отменог човека, који би у Београду део се, у Читалиште, претставивши га Управитељима, довести и доводити, докле таковога бављење овде месец дана не превазиђе.

16) Ученици православни и филозофически наука при овдешњем лицеуму, којима и кад им њиови предпостављени дозволе, могу у Читалиште долазити бесплатно као гости.

17) Књиге, Новине и све ствари Читалишта принадлеже истоме и остају при њему за свагда, докле и кадгод оно своје биће продужило или обновило буде, пак ма какве промене да се у Членовима међутим догоде¹⁾).

По овим правилима било је основано Србско Читалиште у Београду. То му је званичан назив.

¹⁾ Горња правила носе број 5 Попечитељства Внутрени Дела и датум 2 јануара.

Државна Архива у Београду, Министарства Унутрашњих дела — 1846 година.

Још исте године учинило се Управитељима Читалишта, да треба мало изменити и допунити правила, па су 16 новембра поднели Попечитељству Внутрени Дела ову молбу за потврду „поновљених” правила:

Високославно Попечитељство Внутрени Дјела!

Као што је Високославно Попечитељство с почетком текуће године заведеног у Београду Читалишта Београдског правила, која се под ./ у печатаном екземплару прилажу под П. Н. 5 т. г. одобрити благоволило; тако се од стране Управитеља тога заведенија овим подносе за будуће поновљена истога Читалишта правила под ././ с покорном молбом, да би Високославно Попечитељство такова својим високим потврђењем снабдети изволело.

Високославног Попечитељства Внутрени Дела.
У Београду, 16 Новембра 846.

Покорни

Вицепредседатељ Читалишта

Рад. П. Дамјановић,

Павле Арс. Поповић,

Деловодитељ истога Читалишта.¹⁾

Старим правилима додат је само један нови члан и сад их је било осамнаест са неколиким изменама и допунама:

Најмањи улог остаје исти, само се место три месеца унапред плаћа шест месеци.

¹⁾ Државна Архива у Београду, Министарства Унутрашњих дела — 1846 година.

Одређено је време држања главне годишње скупштине. То је почетак сваке године, а „нарочито прва недеља по Светом Сави“. Ова главна скупштина бира нову управу од тринаест управитеља. Додат је још деловодитељ Читалишта. Управитељи држе седнице сваког месеца, сваке прве недеље у месецу, у 4 часа по подне. На њих се долази без нарочитих претходних позива.

Сваки члан Читалишта може из библиотеке по једну књигу или комплет новина носити кући на читање. Сме да их задржи највише осам дана. Док ове не врати, не може друге добити. У случају оштећења плаћа накнаду и као казну прима и то, да му се више не издају књиге ни новине. Иста је казна предвиђена и за случај задржавања узетих књига и новина преко одређеног рока.

Поред ученика из лицеума у Читалиште могу долазити као гости, бесплатно, и слушаоци богословије, у трећој и четвртој години.

Као нов члан додат је онај, који предвиђа да чланови Читалишта могу примати „Новине Београдског Читалишта“ (које ће се тек покренути), у половини цене одређене за обичне претплатнике.

„Поновљена“ правила потврђена су од Попечитељства Внутрени Дела 30 децембра 1846 године. Она су важила све до почетка 1856 године, када су поднета нова правила Читалишта на одобрење Министарству унутрашњих дела. И тек овом приликом предвиђено је искључивање појединих чланова из Читалишта. Као што смо видели, такве одредбе није било ни у првим, ни у „по-

новљеним" правилима. У томе имамо још један доказ више, са колико се одушевљења и вере стварало ово Читалиште, кад се није претпостављало, да се може понеки члан толико огрешити о друштвена правила, да буде кажњен тешком казном — искључењем!

*

Читалиште је прорадило у фебруару 1846 године. Свечано је отворено на сам дан белих поклада. У овој години београдска бела недеља била се изузетно завршила једним великим делом — установом общеполезног заведенија.

Први Председатељ Читалишта био је капетан Миша Анастасијевић, а Вице-председатељ Радован-Раја Дамјановић, истакнути уставобранитељски политичар.

Београдске „Србске Новине“, у своме броју од 26 фебруара 1846 године, објављују подужи извештај о свечаном отварању Читалишта:

„Београд, 24 фебруара: Од дужега се већ времена код нас поговарало, да ће србско Читалиште основано бити. И заиста ревношћу неколицине родољуба ево нам обще полезног заведенија, уређено у школском общтинском зданију, ступи у живот и красно сада напредује, имајући већ преко 150 членова, које госпoде чиновника, које пак отмени грађана.

„У прошасту недељу, на покладе, било је оно с највећим торжеством отворено у присуству свију членова и све велике наше Госпoде и инострани овде налазећи се конзула“.

Верски обред или „духовну церемонију” (како се у извештају каже), извршио је митрополит са свештенством, па су после одржана два говора. Говорио је Раја Дамјановић, помоћник Попечитеља Внутрени Дела и Подпредседатељ Читалишта. Он је говорио о оснивању Читалишта. Други говорник био је Максим Симоновић (за нас већ познати професор грађанског права у Лицеуму и ранији издавач и уредник „Србског Улака”). Симоновић је у своме говору доказивао, да је народу за напредак нужна слога, јер неслога најсилнија царства обара.

„Тако, дакле, имамо сада у средини нашој јоште једно благодетелно заведеније! Јоште смо један корак учинили у европејској образованости.

„Хвала оним душама у којима се прво ова благодетелна мисао зачала!.. Хвала и слава и оним родољубцима, који то преважно заведеније у живот приведоше и њега данас штедро подпомажу!”

Хвала Зачетницима!

Пажња с пута

Отворено је Читалиште, а са њиме и двери храма слоге. Тако је говорио Максим Симоновић; у том смислу добијени су и многи поздрави са стране.

„Слога, слога, света и божанствена реч коју сваки Србин у срце своје ваља да пресади”...

„... И, гле, народ Бјела Града

Читалиште Храм тај назва”....

Али поред слоге треба још мушкости и снаге. У Београду је пуно Срба — дошелаца, који и на „учен начин“ знају за национални отпор... Они су сад у неку руку и „Славени Римљанствовавши“, па се ките латинским фразама, као што се прост Србин китио и кити струком босиљка...

Vivite fortes!..

Fortiaque adversis opponite pectora rebus!

Дивно је пристајао овај учен и писмен начин уз онај ранији — урођени и однеговани. „Србски Улак“ у своме 4 броју, од 1843 године, побија многе лажи о Србији из страних новина („Обште Аугсбуршке Новине“ и „Будимске Немецке Новине“), па између осталог одвраћа, и на српском и на немачком језику, новинарским клеветницима, колико знања ради:

„Сваки Србин рођен је војник и створа је таквог, да се старац од педесет љета, момка од двадесет не стиди... Србин с пушком у руци на свет долази; србска мати, мушко чедо успављајући, коританце пиштољима заглављује“.

„Jeder Serbe ist ein geborner Soldat und von so fester Komplexion, dass ein Fünfzigjähriger dem Zwanzigjährigen gar nichts nachgiebt. Und man könnte fast sagen, dass er mit dem Gewehre in der Hand auf die Welt kommt, denn der zarte, an der Brust seiner serbischen Mutter, als die kleine Säugling kennt keine andere Wiege, als die kleine beiderseits mit Pistolen, damit sie nicht umschlagt, unterlegte Molter“...

Ипак хоћемо мир... Мир имамо у земљи. Желимо да са свима народима живимо у добрим од-

носима, па хоћемо да се просвећујемо и да напредујемо...

Читалиште је основано на највеће задовољство свих напредних Београђана. Задовољни су чак и они, који су у то доба били далеко од Београда, на тешком и заморном путу по трговачким пословима. Међу овима је Никола Пеиновић, трговац и житељ Београда, који је са својим ортаком Манојлом Стефановићем обишао Пешту и Беч, па се најзад спустио у Трст. На путу је сазнао, да је Читалиште свечано отворено и схватио сав његов културни значај. Намах је постао поноснији, те је одушевљено причао оностраној браћи о напредовању Србије... свеколикој браћи на коју је наилазио на дугом путу.

„Два месеца како сам из премиле ми земље наше Србије, а то управо из Београда, трговине ради своје, на пут се опремио, пак путујући за пословима својима, а носећи у срцу моме жар љубави к роду и отечеству своме, гди је прилика донела, међу браћу нашу, оностране, а и осталих држава, Србе к друштву и разговору приступао сам, многи су ме, као што је обично, за обстојатељства, напредак и заведенија наша упитали, и ја сам јим на питања одговорио, да је сада, хвала Богу, Књазу Александру, Правитељству, а и свима ревнитељима просвештенија нашега, сасвим добро, и сваки нам се дан боље и напредније надежда на нас осмејује...”

Пеиновић је пренео такође овом приликом многе поздраве Срба са разних страна за Београд и још топле жеље за његово напредовање... Он

је све то изнео у једном „листу“ који је из Трста послао Високоблагородној Господи Славне дирекције Читалишта Србског у Београду. „Лист“ је објављен у „Србским Новинама“, ускоро по оснивању Читалишта.

Високоблагородна су господа за Пеиновића сви Београђани — оснивачи Читалишта. Они су још прави Срби, који све чине, раде и жртвују „како би мила наша Србија — Славе ћерка, дике и чести, поноса и похвале — лаворов венац, трудом премили синова своји саплетени, на главу своју поставила, и с чедама својима у слоги се понова препородила.”

Био је пажљив човек овај Пеиновић! У Трсту је купио и један поклон за Читалиште, да га преда кад се с пута врати... Али као исправан члан фирме, он је овај поклон изабрао у договору са својим ортаком. То је, најзад, користан поклон: опис и план Трста!..

Раније познанство са Николом Пеиновићем

Видели смо Пеиновића још у јануару 1843 године. Јавио се у „Подунавци“, али не са неким књижевним прилогом, већ са изјавом захвалности београдском пароху Вујићу и српском великом певуну Сими Милутиновићу Сарајлији, који су га хладном бунарском водом излечили од једне тешке болести.

Пеиновић је био просвећен још у својој младости — као трговачки калфа!.. Он је и у то време Милутиновићев пријатељ...

У октобру 1842 разболе се калфа Пеиновић „од главобоље и нечега мучног у стомаку“. Обратио се лекарима, прво Мушицком, после Стејићу, али му ови доктори ништа не помогаше прашковима и медицином. Преписали су му толике рецепте, да је од њих могао да направи читав трговачки тефтер!.. И опет ништа!.. Спремио се већ да умре — доктори су му дозволили да може све појести — пред смрт... Поп је стигао, поп Вујић... И, чудо, поп у часу гостаде лекар — „водолечитељ“ — кога су ондашњи београдски доктори пакосно назвали (опет у „Подунавци“) „надрилечитељ“. Поп Вујић и песник Сима Милутиновић, ревносни хидротераписти, потпуно су излечили Пеиновића.

Како је Сарајлија схватио овај метод терапијски, најбоље нам говори једно место из Пеинове захвалнице:¹⁾

„... Болујући тако имао сам срећу и чест, да ме је између прочи отлични пријатеља моји, и Господин Сима Милутиновић Сарајлија посетио, пријатељски ободравао, отечески миловао, и човекољубиво срце своје мени јавно показивао; он ме је између купања и сам собом у мокру кошуљу облачио, и многе ми спроћу његовог званија угодности чинио, за које му довољно благодарити не могу.

Још ми је препоручивао, да купање ладно једнако употребљавам, јутро и вече, а између тог, да у вече к спавању мокру кошуљу и гаће обла-

¹⁾ Изашла је у 2 броју „Подунавке“, 1843, под насловом „Повраћени живот купањем ладне воде“.

чим, а свр тога суви фланерски Шлофјанкел (копоран) и унтерциг (сукнене чакшире), које сам по налогу његовим точно и с ползом употребљавао. Притом ми је јако препоручивао, да пијем, колико више могу, чисту и тазе воду, а друго никакво пиће нипошто”...

Два песничка поздрава

Књижевник и песник, бивши босански усташ и гардист кнеза Михаила, Јоксим Новић Оточанин, налазио се у пролеће 1846 године у Вуковару. Ту је спремао своју чувену „Лазарицу” или „Бој на Косову између Срба и Турака, на Видовдан 1389”. Колико је Оточанин био књижевник и песник, толико је више био народни пријатељ и просветитељ. Он је из Вуковара похитао да честита Београђанима Читалиште. Као увод у честитку ставио је овај стих:

„Певах, славих, хвалих Србска Биограда”.

Песма-честитка објављена је у 20 броју „Подунавке”, од 17 маја 1846. Новић хвали добре Србе — Београђане и њихово Читалиште „напредно и сјајно, с добротвори своји поносно и јасно”...

Три месеца касније, у 33 броју „Подунавке”, од 16 августа, објављена је једна песма посвећена Читалишту. Аутор је Коста Поповић. У песми су ови леви стихови:

Слетоше се две милине
И падоше на врх крста

Београда, златно место
Свете цркве православне,
Име им је Љубав Слога...

— — — — —

Двери Слоге отварајте.
Храм оснујте Љубви рода...
И, гле, народ Бјела Града
Читалиште Храм тај назва.

Београдско Читалиште без жена

Била је већ убачена у Србију, разуме се с оне друге стране (или „из прека“) једна интересантна парола:

„Жене су од самога Бога опредељене, да делајући јавно, постоје, живе и умиру за српски народ“.

Ова парола није изненадила Београђане, али су, некако, више волели да о њој не говоре са својим женама и сестрама. Нека жена још остане само у кући!.. Учинићемо засад неке мање уступке: послаћемо женску децу у школу...

У Београду је тек ове, 1846, године отворена „девојачка школа“ — први разред основне женске школе!..

Отварање ових и оваквих „девојачких школа“ изазвало је, на жалост, расцеп и свађу баш у једном читалишту у унутрашњости земље.

У Хајдук Вељковом Неготину основано је читалиште на Лучин дан (18 октобра) 1846 године. Идуће године читалиште је водио (као деловодитељ) управитељ неготинске полугимназије Јован Николић. Он је већ раније био познат у Београ-

ду као начелник министарства унутрашњих дела (за време прве владавине кнеза Михаила) и као човек који је први почео са издавањем неке врсте државног шематизма („Народни Србски Огласитељ за годину 1841”). По његовој замисли, која није остварена, наредне књиге „Огласитеља” биле би „енциклопедирана народна библиотека са свима струкама живота човеческог напуњена”. Такав напредак човек (који је српској публици приказао у засебној књизи и „Лондонске фамилијарне рецепте” — Београд, 1838 године) имао је намеру да са првом готовином из читалишне касе отвори у Неготину школу за женску децу. На Митровдан 1847 године Николић је образложио своју намеру за трпезом самога владике, коме су као председатељу дошли на славу многи чланови читалишта. До сукоба је одмах дошло и напредни Николић плаћа, на лицу места, свој предлог оставком на деловодитељско звање у читалишту.

Николић је желео да се готовина неготинског читалишта, у суми од педесет талира, поклони неготинској општини, па да ова са тим новцем (и још са својим специјалним прирезом) оснује женску основну школу.

...Али, кад је Ј. Николић своју реч свршио, излетео је из друге собе и са другог астала (разуме се у владичином дому) један члан читалишта и с разјареним гласом рекне, да је срамота за све чланове читалишта, да они девојачку школу заведе”.)

’) „Србске Новине”, бр. 49, од 5 децембра 1847.

Богиња народности тражи своје поклонике. Они треба да се нађу код обојег пола рода и народа, али ће још за извесно време остати све по старом: Београђанка и даље чува кућу. „Она остаје мајка, дојкиња и дадиља душе и тела Србина”.

...Просветићемо се, ваљда, за то „извесно време”, па ће и жена јавно да иступи, јер је потребно и друго „саучествоје и содејствоје жене”...

Читалиште у Београду било је без жена. Београђанке нису могле да учине ни оно што су у том правцу урадиле Новосађанке.

Београђанке су први пут јавно иступиле, и то за позориште, тек у фебруару 1864 године, једном лутријом својих рукотворина.

То је било деветнаесте године по отварању Читалишта.

Новосађанке су у овоме претече. И новосадско читалиште поставило је себи велике задатке. Желело је да пружи помоћ српској књижевности, па је чак чинило припреме за покретање једног часописа (у чему није успело). Тадашњи бечки лист „Гегенварт”, који је писао веома пријатељски о Србима, донео је похвалан извештај о јавном иступању новосадских жена за Читалиште. Извештај су пренеле београдске „Србске Новине (у фебруару 1846). У овом преносу гласи:

„На ползу Новосадскога Србског Читалишта држан је тамо 11 фебруара т. г. сјајан бал, са-

јужен са изигравањем врло лепи женски послова¹⁾). Чисти добитак износи до 500 форината сребра. Овим и многим другим прилозима друштво је сада у стање положено, радити о својем особеном, али не мање важном позиву, о поснешествовању србске литературе. Предуготовленија ради издавања књижевнога часописа, који би одговарао потребама србске литературе, већ су учињена. На сваки начин од разумнога управљања друштва даје се јоште много добра очекивати. Узрости ли учестије и у напредак за њега, то ће оно скоро у стању бити, да и материјалном потпором сиромашни учени списатеља, њиној послености, и тако литератури, поснешествује, а тим троструким дејствовањем народному изображењу, уколико то у његовима силама стоји, вештествену услугу учини.

„Свакога признања достојно је такође и врло садејство толико племенити госпа, које жртвујући цветова својега посла, тим су вештествено помогле, да се тако знаменит доходак получити могао, а тим су оне и вечито признаније свију истини народни пријатеља и уважајемн спомен код свакога придобиле, кому све на срцу лежи, што је племенито и заиста лепо.”

Српкиње овога времена биле су уопште (и свуда) слабо просвећене. Знаменити новинар Теодор Павловић покренуо је 1845 године забавник „Драгољуб”, који је био намењен (сад први пут)

¹⁾ Лутрија са згодицима женских радова.

искључиво Српкињама. Изишао је у две књиге, за 1845 и 1846 годину. Павловићев биограф, панчевачки физикус Константин Пеичић¹⁾ овако тумачи покретање „Драгољуба“:

„Видећи дакле пол женски, половину дакле народа читавог у школама готово сасвим пренебрегнуту, а у домаћем васпитању слабо призрену, пружио је читатељкама Српкињама, у место туђи Алманаха и Забавника свога рођеног „Драгољуба“, који у стилу поњатном најнежнији срдца женског чуствовања развити, облагородити и число читатељки умножити, стара се“.

Теодор Павловић желео је да све Српкиње буду идеалне жене. Његове идеалне жене требало је да имају „мужески зрели ум и нежно женско срце“.

Такве жене увек су биле и остале врло ретке...

Гости и странци у Читалишту

У јануару 1848 године у књизи за уписивање гостију Читалишта налазило се 486 имена, између којих је било не само из Србије, но из Загреба и Дубровника и разних страна света, као Цариграда, Беча, Берлина, Прага, Дрездна, Трста, Пеште.

(Извештај на главној скупштини Читалишта, одржаној 1 фебруара 1848 године).

¹⁾ *Житије Теодора Павловића новинара и списатеља србског*, Матици србској посвећено. Списао Константин Пеичић, Медицине Доктор (итд.). А својим трошком печатити дао Јован Павловић, рођени покојников брат. У Новом Саду, печатња др. Данила Медаковића, 1857.

Напредовање Читалишта било је „за причу”. Прича је брзо постала и неки њени делови штампани су у српским и страним новинама. Кратак извод из београдских „Србских Новина” гласи:

„Читалиште исполинским корацима дично напредује. Число чланова сада већ износи до четири стотине.

Тако се писало у октобру 1846.

Похвално писање о Читалишту у страним новинама несумњиви је доказ да су писци оваквих чланака веровали у важност читалишног напредовања, кад је требало да се она достави и странцима...

„Аугзбуршке Опште Новине” пишу у броју од 21 априла 1846 о општем напредовању Србије, па истичу ове чињенице:

„У Србији је примеран мир. Она је богата земаљским производима, а њени грађани далеко од сваког луксуза и расипништва. Тако се извоз подигао на милионе, а увоз је незнатан. Готово десет пута мањи. Влада не штеди ни трошка, ни труда за просвећивање земље. Граде се многе школе, дижу се цркве, друмови изводе и мостови постављају... Дилижанци се на све стране уводе.”

„Келнске Новине”, од 17 децембра 1846, хвале српску владу, што се показала предусретљива према новинама, па је наредила да државни служитељи бесплатно разносе и стране и домаће новине њиховим претплатницима. То је један од првих комплимената за чисто новинарске заслуге упућених влади кнежевине Србији.

После се наставља о Читалишту:

„У Београду постоји од дужег времена Читалиште у којем преко 40 разних листова леже за читање, а одбор овога заведенија под редакцијом шесторице професора издаваће од 1 јануара један јевтин недељни лист, који ће само две форинте стајати, и све што је вредно знати у простом изложенију саопштавати.”

У истом извештају јавља се да ће и „Чича Срећков Лист” излазити од 1 јануара 1847 године.

Овакво напредно Читалиште већ су у прво лето били посетили и неки славни странци. „Србске Новине” од 16 августа 1846, пишу:

„Овде код нас у срцу србског слободног света најповољнији мир у грађанском па и политичком кругу царствује. Тог благодетељног стања, као следствије сматрати се може оно обште задовољство које код свију струка вароши наше обитеља на лицу начертано види се. Најлепше појавленије на данашњег друштвеног напредовања стази, Читалиште Србско, па поред тога и тако названи „Друштвени круг Србољуба” или Касина, посећава се више нег икоје јавно увеселитељно место, а то је несумњиви доказ, да је обшество наше исполински корак у полепшању укуса и побољшању изображенија учинило, пошто се у овим заведенијама исто као у најпросвештенији места салонима најодабрани дружтва и то непрестано састају; невине и полезне забаве у читању и учевном понајвише разговарању у слободне часе проводе. Ове мале републике лепог света ужи-

вају сваку слободу која се само у држави уставној праведно желети може. Ту се учени странци, даже и из далеке Француске и Немачке, као ови дана славни Хајделбершког свеучилишта Професор један, с нашим житељима виђају и од највртнији отечества нашег мужева европејски и србски доживљавају.”

Књижница и музеј

Енергични и симпатични „сауправитељ” Читалишта Елисије Вукаиловић, по занимању секретар полиције, објављује имена приложника и додаје:

„Библиотека расте, јер је боље изображен бити него богат...

„Сваки да приложи што на олтар Читалишта, онда ћемо у Читалишту стари новац, књига и мапа и планова и образа разни важни и заслужни мужева имати. Стари новац, који се у џепу носи или у тами лежи, ништа не важи, као и књига која се не чита...”

Књижница је у почетку добијала многе поклоне и од њих се, највише, и стварала. Нешто касније почело се њено попуњавање са знатнијим куповањем књига. Књижничар је др. Милован Спасић¹⁾ и он у своме специјалном извештају

¹⁾ Др. Милован Спасић, један од првих учених Србијанаца (из Рековца), био је у ово време „директор за западног школског округа у Србији“. Он је пре овога звања, током 1844 и нешто почетком 1845, као чиновник Министарства просвете, први уредио библиотеку истог министарства, претечу Народне библиотеке у Београду. Читалиште је, дакле, у избору свога књижничара тра-

на главној скупштини Читалишта, одржаној 26 јануара 1847 године, износи да је књижница до краја 1846 године бројала „329 разни и врло полезни дела“ (615 комада књига). Од њих су 194 књиге на српском, руском и другим словенским језицима, а 135 на немачком и другим изображеним европејским језицима.

Свој извештај Спасић је завршио овим претераним одушевљењем:

„Лепа, заиста, збирка за ово кратко време; и ако се само за мало година оваквим количством умножавала и штедрим прилозима обдаривала буде... слободно се надати можемо, да ће књижница Читалишта Београдског једна од најзнатнији међу југословенским постати, и за наше премладо отечество оно бити, што би Александријска Библиотека за цео свет била, да је нечовечни варвари спалили нису.“

После првих поклона у књигама Читалиште је наградило један орман за библиотеку са два оделенија. У једном ће се чувати књиге на српском и словенским језицима, а у другом стране књиге. Уређена су и два каталога који су се држали јавно на столу, да би се из њих приложници уверили како су поклоњене књиге исправно заведене. По овим каталозима избираће се и књиге за читање.

Од почетка 1847 године (по новим правилима) књиге и комплети новина ношени су и кућама на

жило и добило „правог човека“. Спасић је био библиотекар у Читалишту од оснивања до 26 јануара 1847. Њега је заменио Милан Мијатовић, професор.

читање. У току целе године изнето је 865 пута књига и новина. До краја исте године књижница се повећала на 1787 комада разних књига. За то време Читалиште-Матица слало је „филијалним читалиштима“ у унутрашњости поклоне у књигама, разуме се у оним, које је имало у више примерака.

И број новина брзо се повећавао. Током 1847 године примане су четрдесет и четворе новине на разним језицима. Од њих је Читалиште свега троје добијало на поклон, док је остале плаћало, сем двојих које је узимало на послугу.

По једној белешци у „Новинама Читалишта Београдског“, број 4 од 1847 године, сазнајемо да су 1846 године примани и ови листови и часописи:

„Србске Новине“ и „Подунавка (Београд), Србски Народни Лист“ и „Србске Народне Новине“ (Пешта), „Србски Летопис“ (Пешта), Гајеве „Хрватске Народне Новине“ и „Даница“ (Загреб), „Магазин Србско-Далматински“; бугарски лист „Љубословије“¹⁾ (Смирна); немачки листови: „Опште Аугзбуршке Новине“, „Хамбургер Берзенхале“; загребачки „Аграмер Цајтунг“, пештански „Пестер Цајтунг“, бечки „Хуморист“, „Лајпцигер Илустрирте Цајтунг“, „Опште Лајпцишке Новине“, „Дорфбарбир“, „Ајзенбан“, „Фалштаф“; Француске новине: „Национал“, „Еко

¹⁾ „Љубословије“ је, уопште, први лист, нека врста часописа, на бугарском језику, који је почео да излази у Смирни 1844 године. После две године (баш у ово доба) појавиле су се у Лајпцигу и прве бугарске новине „Блгарски Орел“. Њих је уређивао др. Иван Богоров.

де л Ориан" (поклон Куманудиа), италијанска „Фавила" (поклон Николе Д. Пешике); грчки листови: „Хронос", и „Сократис", енглеске „Кроникл" и „Тајмс" (поклон енглеског конзула). Осим тога набављен је и Мајеров „Универзум" лексикон.

Члановима Читалишта, који нису знали стране језике, преводили су артикле и вести нарочито изабрани и одређени „толмачи".

Поклони у књигама за библиотеку Читалишта стизали су у лепом броју и у току 1847 године, крајем марта, поклоњено је десет комада знаменитог дела „Горски Вијенац", „Новине Читалишта Београдског", од 4 априла, у 14 броју, јављају о овом поклону:

„Његово Високопреосвештенство г. Владика Црногорски, Петар Петровић, изволео је десет комада свог најновијег стихотворног дела „Горски Вијенац" књижници Читалишта нашег на дар послати."

У вести се наставља:

„Исто тако је Матица Србска у Пешти усрђивала један екземплар Летописа, прво число за текућу годину, на поклон послати овом Читалишту, и заједно обећати, да ће и у будуће од сваке књиге, коју она издала буде по један екземплар књижници нашег Читалишта на дар послати.

„Народољубивим овим даровима у име тако почествованог заведенија и друштва Читалишта учтиво и усрдно благодарити за дужност нашу почитујемо".

Поред књига дају се на поклон и оригинални рукописи наших књижевника. Међу њима је један најважнији. О њему су „Србске Новине” 5 децембра 1846, писале:

„Г. Лазар Домјановић, млађи писар Славног суда Округа Београдског, изволио је подарити Читалишту београдском оригинално Слово Доситеја Обрадовића, његовом руком написано, које је говорио ученицима при отварању Виших школа 1809 године, које се је нашло у артијама г. Максе Ранковића, бившег Члена Совјета и ученика покојног му, а који се подарак овде јавно благодари.”

Вест је потписана иницијалима Е. В. (Елисеј Вукаиловић).

Књижница је требало да буде „најглавнија част Читалишног бића”.

Читалиште је имало и свој музеј. Његов почетак је такође сувише скроман. За цело отечество спремљен је само један орман — са осамнаест оделенија. Једно одељење за Београд, а осталих седамнаест за седамнаест окружија!

Музеју се поклањају у великом броју стари новци и ствара се нумизматичка збирка. Крајем 1847 било је 11 комада купљеног сребрног новца, 148 комада поклоњеног сребрног новца и 174 комада бакарног поклоњеног новца. У свему је било 11 комада старог српског сребрног новца.

Из разних крајева земље доносе се и „рукоделне ствари”. Извесни поклони служе за узор и рекламу. Читалиште је било неки прототип салона узорака. То нам потврђује овај случај:

„Г. Теодор Поповић, шустермајстор из Титела, поклатио је читалишној збирци рукотвора један пар њим самим особито вешто израђени штифлета, где није игла ударила, но све су ковани. Овим поклоном он се желио овдашњој публики препоручити за израђивање подобни штифлета и свију у његов занат спадајући рукотвора. Он се овде у Београду засад наоди у кафани г. Дунавовића на Варош Капији”.

У извештају главној читалишној скупштини, од 1 фебруара 1848, управа каже:

„Наше Читалиште притјажава разне струке народне ношње и рукотворине, као 2 зубуна србска девојачка; 3 пара рукавица, 1 пар чарапа, 1 пар еменлија с једним ђоном 1 пар штифлетна. Прво троје у народно ношиво спадајуће, красно и скупоцено израђено, добило је Читалиште на поклон.”

На европејском и славјанском путу

Београд је пошао овим путем пре него што је постао престоница, у јесен 1841. Први корак је учињен у септембру, кад су почеле припреме за оснивање „Друштва Србске Словесности.” У исто време познати Димитрије Тирол покушава да покрене један књижевни недељни лист. Поред несумњивих доказа о Тироловом неугасивом пламену за покретањем часописа, остављених у београдској Државној Архиви, остали су и новинарски извештаји. Пештанске „Србске Народне Новине” имају о свему томе кратку вест из Београ-

да, коју преноси загребачка „Даница Илирска“ у божићњем броју (25 просинац 1841). Даничина вест ушла је у рубрику „Свеславјанске вести“ и гласи дословно:

„(Београд у Србији). Овде намерава г. Иван Николић¹⁾ у друштву са г. Тиролом издавати један литерарни тједни лист.

„С дојдућом годином подићи ће се овде Дружтво за изображење Србскога Словства, које ће као што нам приватни гласови јављају, са свима славјанским ученими друштви у дописивања ступити.“

У ово доба Загреб је био свеславјански расположен и у септембру 1841 године четири дана гостио је и чинио сабете Јану Колару, апостола словенске узајамности. Колико се нешто касније, 1845 године, отишло у томе расположењу, говори нам лепо и један Даничин „песнички“ напис о корисности железница. Железнице ће срушити једну велику препреку словенске књижевне узајамности. То „Даница“ јасно види. Њено „виђење“ преносе и београдске „Србске Новине“, па се и ту чита:²⁾

„Једна међу највећим запрекама славјанске књижевне узајамности бијаше досада бедно саобраштење славјански покрајина....

„Књиге се тешко поручују по славенским земљама и још теже добављају.

„Железнице ће поправити ово зло.

¹⁾ Иван Николић је Јован Николић о коме смо већ говорили као директору неготинске полугимназије.

²⁾ „Србске Новине“, број 68 од 1845 године.

„Сад се граде железнице у Русији... Везаће се Одеса и Москва са Петроградом... Доћи ће се гвозденим путем до Варшаве, и у Ческу, те ће после три сестрице: Пољска, Ческа и Руска, путовати заједно у Беч... Овамо ће их дочекати Подунавка. Железнице ће сићи и у Србију, где ће се везати, на путу за Цариград, с једне стране (источне) са Бугарском и с друге стране (западне) са Босном... Железнички пут допреће и до Загреба, одакле ће се везати наш Јадран.

„Онда ћемо и славјанске књиге брже добавити и Славјани се боље међу собом саобраштавати”...

Са отварањем Читалишта у Београду испољава се жарка жеља да се иде упоредо и европејским и славјанским путем. Милош Поповић, уредник „Србских Новина” и „Подунавке”, Славјанин је од главе до пете. Његов превод Пушкинове „Пикове Даме”, објављен и у Загребу и у Београду; његов избор приповедака и других ствари за подлистак и његова збирка песама „Мач и перо”, то најбоље потврђују. На сам дан отварања Читалишта угледала је света у „Србским Новинама” Поповићева књижевна обзнана, која је сва у свеславјанском духу:

„Јоште лани у лето објављена књига „Мач и Перо”, због особитог узрока није се могла до сада печатати, а сада је већ увелико у послу, и јоште за коју недељу дана, па ће готова на свет изићи. Стога будући да још нешто мало времена остаје за предплату, позивам опет пријатеље књижевности свеславјанске и љубитеље више

уметне поезије србске, да изволе предплатити се на ово моје дело, из којег извира чисти дух народно-славјански, одговарајући потребама и движенијама данашњег славјанства, скупа, и овога правац указујући, а к тому јоште ударајући у историју, како Славјана уобште, тако и Срба напосе, особито најновијег времена. Осим тога имаће и лепа превода с латинског, немачког и многи славјански наречија, као: с рускога, пољскога, чешкога, краинско-словинскога и лужичко-србскога, а на концу додаће се неколико љубезне песме, које су се некад из чувства младости моје излиле. А све оно клони се к пробудињу народне свести и к утанчању и облагорођењу лепога укуса, тако да ласкам себи, да ће ми књига управо народна бити."

Тако мисли и пише главни уредник званичног и јединог листа у Србији (он је уредник и јединог привредно-књижевног часописа). Његова народна књига мора бити духом народно-славјанска, па да тек одговара ондашњим потребама и движенијама.

Милош Поповић је један од првих људи у Београду који су желели Читалиште. Он је то показао још у јесен 1843. „Србске Новине” пренеле су један напис из лондонског „Тајмса”, од некаква Енглеца — путника, о напредовању Београда. У напису се каже, између осталог, да ће се ускоро у Београду основати и читаоница. То све није изненадило Поповића, већ га је, напротив, одушевило да објави у истом броју „Србских Новина” и ову своју жељу:

„Нека се оснивање читаонице што пре оствари!... Само треба да се јави онај који ће и у овој учинити роду глас!...”

Славјанско расположење осећа се у целом Београду, у Читалишту и у Касину (основано око Митровдана 1845). Млади чиновници, којих има у великом броју, почињу да ревносно уче туђе језике, али никако не заборављају, да им је, готово, дужност да науче словенске језике. „Извор европске цивилизације”, који треба да се отвори у Читалишту и Касину, неће се нимало замути, ако се науче, на првом месту, словенски језици.

„Новине Србске” у својем броју од 29 октобра 1846 пишу:

„Касино наше привлачи на себе све већу позорност публике, а особито млади г. г. Чиновника, и хоће да постане извор европејске цивилизације у вароши нашој. Од дужега времена већ постоји обичај да се у њему редовно француски језик предаје, који сваки члан безплатежно учити може. Сада чујемо да г. г. членови намеравају између себе веште изабрати, да предају и разне славјанске језике, имено: руски, чески, пољски, и то све на србском језику. Ако то буде истина, то ће Касино заслужити свако саучастије славјански родољубаца, зашто ће тим много међу нама принети к удејствовању идеје о славјанској узајамности. И кад ми Срби будемо знали све сродне славјанске језике, онда нам заиста, на пример, ческа или пољска књига неће бити страна, но сматраћемо је као своју рођену, а себе са

Русима, Пољацима и осталим Славјанима као синове једне обште мајке Славе... Кад ће то време доћи кад ће Славјанин бити свуда Славјанин?..."

Све лепо и славјански! Као да је многе реченице писао сам Јан Колар! Уосталом све је било логично, јер је то време већ равнило путеве за један панславистички конгрес. Он се, као што знамо, одржао у Прагу 2 јуна 1848. После неколико дана проливена је и крв по прашким улицама у судару између побуњеног чешког народа и аустријске оружане силе. У покрету словенског прикупљања против њихових туђинских угњетача пале су нове жртве оне знамените 1848 године; пале су у једној напредној словенској земљи. Виндишгрец је и овом приликом био господар ситуације, али све прилике не дозвољавају овакву победу туђинске силе...

За примером Београда

Смедерево је прво пошло. То није било само подражавање, већ и коришћење Београдским Читалиштем, то је оснивање „филијале читалишта." Проглас Смедеревца о оснивању Читалишта написан је 8 марта 1846 (на непуне три недеље после свечаног отварања Београдског Читалишта). Он је врло карактеристичан по ондашње наше културне прилике. Доносимо га у најширем изводу:¹⁾

Пре свега у позиву је и један веома ласкав комплименат новинама:

¹⁾ „Србске Новине“, број 31 од 1846 године.

„Што је год досад ум човечески за изобразење рода човеческог измислити могао, без сваке је сумње изобретеније новина једно од најважнији и најполезнији изобретенија на овом свету. Сваки признати мора, да човек тек онда човеком правим постаје, кад он изображава дух свој и облагорођава срце своје. Образовање ума и облагорођавање срца само се читајући умни производа постићи може... Како је тешко било пре новина”....

„Пре излазења новина не само што човек није знати могао, шта се у пространом свету ради, него је често много времена прошло, док је и оно дознао што се у његовом отечеству догађа. Зато су народи изображени на ту мисао дошли да к брзом разпространенију наука најбољи је начин издавање новина. Из новина ћемо ми, овде у Смедереву седећи, дознати, како земљоделије у којој земљи постоји и напредује ли, која су средства његовог напредка, пак ћемо после и сваки од нас, дознавши боље начин обрабатавања земље, и у својој кући башту или земље своје боље радити моћи. Трговцу су такође нужне, јер се у њима излаже стање и процветање трговине по другим земљама; чиновнику сваком ће оне од велике ползе бити, што ће из њи дознати, шта највише к узвишенију, благостању и процветању страни земаља служи. Свештенику ће из њи познато бити, какве друге вере и својим уређенијама напредују и који су узроци који закон с изобраењем ума човеческог сајужавају. Једном речи, новине су безпрекословно за сваког у сада-

њем веку живећег човека најбоље средство, којим ми ум наш изобразити и срце облагородити можемо. Да не идемо даље, погледајмо и на саме Турке, и они сад на свом језику више новина имају. Нужда је дакле новина очевидна, али мало је њи који исте набавити могу; јер да само човек једне новине, као на пример наше београдске држи, треба му на годину четири талира.

„Но ево муке: књиге су и новине ту, али ко може толике новце за њи давати? Сад је требало опет начин један измислити, којим би се с мало новаца до много књига и новина доћи могло. Тај је начин друштво или више њи скупљени лица. Овакво се дружество под именом читалишта с почетком ове године у Београду основало: Намера је овог друштва да се колико више може за читање новина и књига набави. Оно сад себи набавља, кромје многи на немачком и француском језику написани новина, четворо новина на србском језику, а именом: „Србске београдске новине“, „Пештанске србске новине“, „Хрватске новине“ и „Зору Далматинску“, такође србске новине, а и скорашње бугарске у Смирни излазеће новине, назване „Љубословије“. Сваки дакле од нас ово ће сам читати и разумети. Даље набавља оно двоје грчке новине и то: „Грчке цариградске новине“ и „Атинске грчке новине“. За толковање како грчки тако и немачки новина има исто дружество у својим членовима одређена лица, да би и они који грчки и немачки не знају, знати могли шта у њима пише.

Видећи долепотписани¹⁾), какво је благодетельно и спаситељно друштво таково, зажелели су и они да би се и у Смедереву подобно друштво основало, и зато они све, како отмене грађане, тако и чиновнике, позивом овим учтиво умољавају, да би сваки иоле имућан грађанин не пожалио мало оно новаца, којим ће се заведење ово завести и обдржавати моћи.

„Ми засада само за себе друштво исто установити не можемо, јер би то с великим трошком скопчано било, него се морамо придружити Читалишту Београдском. Читалиште Београдско обавезује се шиљати нам сваке поште до 15 новина, а ми смо дужни опет за шиљање истих новина читалишту месечно пет талира шиљати. Дакле би требало да нас се 30 скупи и тако сваки по два цванцика месечно да плаћамо. Од ова два цванцика један ће се шиљати читалишту, а други ће се за собу, свеће, послугу, дрва итд. давати. У случају пак ако би нас само 20 членова било, то ће онда сваки член, док се число 30 членова не допуни, по 3 цванцика месечно давати морати.

„Да би пак ово друштво постојано бити могло, мора се сваки член обвезати, да за једну годину плаћа, тако да ако би који хтео пре истеченија једне године одступити, он опет за целу годину платити има, а по истеченију године свакоме ће се опет на вољу оставити у друштво се уписивати.

¹⁾ Тридесет и шест потписа.

„Београдско Читалиште понуду ову од наше стране онда ће уважити, ако ми и за прошла два месеца т. г. опредељену таксу платимо.”

*

Објављујући овај апел „Србске Новине” додају са своје стране:

„Желети је да и остала важна места у отечеству нашем пођу за овим красним примером.”

*

Крагујевачко Читалиште основано је 1847 године, заслугом окружног начелника Јовице Николајевића. Највећи добротвор овог Читалишта био је опет мајор Миша Анастасијевић (председник београдског Читалишта) који је давао по 240 гроша годишње све до 1872 године. Радило је од 1847 до 1851, па је опет после три године обновљено. Примало је југословенске и стране листове. Имало је приличан број књига.

И ово Читалиште стварало је позоришну дружину. Педесетих година основано је „Театралне друштво”. Играли су највише млади чиновници-дилетанти. Сви они који су у њему играли, могли су, за награду, да посећују бесплатно Читалиште.

*

„Новине Читалишта Београдског” објављују подужи допис из Шапца (од 19 фебруара 1848). у коме се каже:

„Како свуда по Отечеству нашем, тако, све хвала Богу, и код нас се зрака просвете показује и дух времена бољу будућност предвозвештава.

„Читалиште има штедре основатеље и бодре управитеље своје. Оно стоји на добром и јаком темељу.

„... Одушевљени званичници овоместни, нарочито младићи који су тек школе оставили, једногласно су овде зимус и Театер завели”.

Из даљих редова сазнаје се:

Позориште је дало седам представа у јануару и првој половини фебруара 1848. Највише је било Стеријиних комада: „Милош Обилић”, „Светислав и Милева” и „Кир Јања”. Управитељ театра постао је професор Маринковић.¹⁾ Читалишни одбор одушевљен је позориштем и помаже га усрдно.

Извештај се завршава овом лепом жељом:

„Дај Боже, да нам предузети корак у просвети и унапредак постојан и дуговремен буде!”

Из Шапца се такође одушевљено извештава да стижу из Београда и леви поклони за Читалиште. Међу дародавцима на првом је месту Београдско Читалиште са већим поклоном у књигама. Благодарни се свим срцем, па се благодарност исказује и у стиховима:

¹⁾ То је професор Дамјан Маринковић, који је још 1840 године, на Божић, приредио са ученицима гимназије прве јавне позоришне претставе у Шапцу. О овим претставама (које су биле давале пре београдских за читаву годину дана) писале су похвално „Новине Србске” у Београду, у јануару 1841 године. Исто писање пренела је и загребачка „Даница Илирска”, у своме 11 броју, од 13 марта 1841.

„Што је добро, треба да се знаде,
„Да нам браћа о напретку раде!““)

Поглед преко Дрине

Истински се веровало у изванредну културну моћ Читалишта. Ова вера изражава се и у једној интересантној весту београдских „Србских Новина“, од 19 јуна 1846:

„У Ческој прво заведене читаонице позвале су у живот најпре у Хрватској подобно заведење. Отуда преко Новог Сада¹⁾ где је такође недавно једна основана, нађоше свој пут и у Србији, где је осим Београда и у Смедереву и у Крагујевцу по једна подигнута.

„У Унгарији има силу такви заведенија, где постоје под именом Касина, но почем она од части природом каване, од части политичкима циркуларним седницама одликују се, не могу се узети за праве читаонице.

„Хоће ли затим, ако кристијанскому житељству Сарајева, главнога града Босне, на ум падне,

¹⁾ Било је Читалишта и у Неготину. О њему смо говорили раније. У Чачку је основано са извесним за-кашњењем, 1848 године. Овде су оснивачи, на чијем је челу био окружни начелник, отступили унеколико са именом и назвали га: Дружина за читање новина. Уз наслов је резервисано и једно празно место на коме би се касније додало: „...и књига“...

²⁾ Још ближе, у Панчеву, било је такође основано читалиште, које је у првој половини 1846 држало 17 српских, хрватских и страних новина. Њему су били поравнили путове: Панчевачко певачко друштво, прво у Срба (1838) и Бурковићево позориште, од почетка 1844 године.

што подобно основати (а дуго изостати не може) и мухамедански властници хотети бити членови такви друштва, и с ђаурима скупа се клањати пред благим скиптром (ако и Христијанске) књиге и слушати и учити се шта она каже? И ако гди, то мора у Босни прво претставити се ово позорије, зашто у другима провинцијама могу Турчин и мухамеданац ову новину одбацити и рећи: „Наша крв и наша вера не потребују дара с оне стране”. — Али у Босни нема Турака, него само славјански мухамеданца, па они не могу дуго бити равнодушни гледаоци душевнога живота своји христијански саплеменика”...

*

У Србији се искрено радило да се пође напред у свима правцима. Да поред чиновника и других учених људи, буду напредни и „тежак, занатлија, трговац и промишљеник” . . . Што се тиче остале браће, под туђинским господарењем, Србија је већ имала пред собом велики национални идеал: помоћ у свакој прилици целоме народу. Србијанци су почетком 1849 године имали право, кад су преко званичног органа своје Кнежевине захваљивали Богу овим речима.

„Тебе Бога хвалимо!

„Тебе благодаримо, Господи, који си нас умудрио у одсудноме часу живота светског”.

. . . У томе часу Србија је била и остала највернији пријатељ своје народу . . .

НОВИНЕ ЧИТАЛИШТА БЕОГРАДСКОГ

У октобру 1846 године Читалиште држи четири седнице, четири заседања, и на свима се ради велика ствар: покретање једних недељних новина. Седнице су држане 12 и 13 октобра, па се мало предахнуло до 21 октобра. Овога и идућега дана држане су опет две седнице.

О свему томе сазнајемо из „Србских Новина“, од 25 октобра, и ове појединости:

„21 октобра на седници решено је, да се оном друштву које је радо било, да Новине Читалиштске издаје, одобри, да новине могу наслов Читалишта носити. Тога ради је Читалиште на себе примило, да поднесе прошеније Светлом Књазу на одобрење ти новина. Да се могу издавати... И тако је г. Павле А. Поповић, деловодитељ Читалишта, сачинио једно прошеније, које је 22 октобра у заседанију Управитеља прочитао и следећу су се лица на прошенију подписала:

„Вицепредседатељи Читалишта: Г. Раја Дамјановић и Јован Николић; сауправитељи г. г. Борђе Попадић, Петар Радовановић, Јелисије Бу-

каиловић, Павле А. Поповић, Димитрије Данић, Јанаћко Кумануди.

Молба је поднета кнезу Александру већ сутрадан, 23 октобра. Кнез је после два дана дозволио издавање „Новина Читалишта Београдског“ овим својим актом Попечитељству Просвештенија:¹⁾

„Управитељи Читалишта Београдског 22 ов. м. обратили су ми се с молбом да им се дозволи, да с почетком 1847 године могу издавати једне Србске новине, под именом „Новине Читалишта Београдског“, које ће у себи садржавати из страни новина извађене важније вести и друге ствари за Србе полезне и поучителне, односеће се по обшти грађански живот, добре уредбе, полезна заведенија, науке, художества, трговину, занате и рукодјелија.

Молбу ову ја подпуно уважавам и о томе Попечитељство Просвештенија, ради његовог знања и соопштенија овог мог одобренија поменутих проситељима, извештавам.

В.Н.1497

А. КАРАЂОРЂЕВИЋ”.

25 октобра 1846,

у Београду.

Сад се одмах ређају честа обавештавања публике о новим новинама. Претерује се у припремама за тако мале новине, које ће свега једанпут недељно, у петак, излазити на четири странице формата кварта. Ово претеривање изгледа комич-

¹⁾ Државна Архива у Београду, Министарство Просвете, 1846 година.

но за данашње прилике, али је у сваком случају било неовинарски, што ћемо касније видети.

Е. В. (то је опет Елисеј или Елисије Вукаиловић) објављује преко „Србских Новина“:

„Уредници „Новина Читалишта Београдског“ биће:

„Павле Арс. Поповић, Илија Захаријевић, Сергије Николић и Корнелије Поповић.

„Казначеј ће бити Глиша (Глигорије) Возаровић, а његов помоћник долеподписани Е. В. (Елисије Вукаиловић).

„Но поред именовани лица, која ће те новине руковати, подписала су се јоште двадесет лица!“

Дакле редакција од 26 лица. У неким страним новинама објављено је такође да ће ове новине имати шест уредника и двадесет сарадника.

Што је много — много је!

Можемо веровати, да је публика била збуњена оволиком „новинарском“ војском, те су претплатници појурили у толиком броју — да су издавачи одмах смањили цену претплате, од 8 на 6 цванцика годишње.

Како се није тражила зарада, „већ полза обште народна“, то се радо учинило ово спуштање претплате. За чланове Читалишта била је мања за половину...

На редакторе се није ништа трошило. „Они не траже награде (као ни издатељи), а не требају ни благодаренија, јер садашњост никако није благодарна. Тек ће будућност таквим стварима боље располагати“ ...

У новембру 1846 стиже се већ да се објасни и начин рада целе ове огромне редакције. Како, уопште, у нашој новинарској литератури немамо много сличних података, то их са нарочитим задовољством доносимо:

Објављивање је изишло у броју 90 „Србских Новина“ и гласи:

„... О новинама које ће Читалиште издавати приметити се има још и ово: да ће за ове новине нас двадесет лица радити, као што је објављењем и означено.

Чудит ће се читатељи, како је то можно да толики људи на једним новинама пишу и то вешти (ствари) из разних новина, они ће један другог предмет заузимати и онда ће из тога издавања хаос да постане; на које имамо следујуће одговарати, да је писање новина овако подељено: на јужну, средњу, северну Америку, источну и западну Индију, Африку и Алжир, Пиринејски Полуостров, на Шпанију и Португалију, Француску, Енглеску, Швајцарску, Белгију и Холандију, Пруску, Аустрију, Турску европејску, Грчку, Либанон, Мисир, Русију и Кавказ, Северне Скандинавске Државе, Хину; дакле сваком писцу је по један предел одређен о коме мора да пише, јер нека се и то помисли, да један човек, ма како учен био, не може новине све ни да прочита, а камоли за новине членове, које ће да стави, прибележити и јоште такове пописати, али кад нас двадесеторо новине читају и членове који буду за новине, ми ћемо изписивати, па овако заиста

те новине морају више важити него оне које поједини људи пишу."

Поводом горњег објављивања „Србске Новине” донеле су у броју 93 ово питање:

„А хоће ли да нам се ове за Србе и Србију излазеће и србској публици намењене новине, за које ће толики србски родољуби радити драговољно, обвезују штогод и о Србији и Србству јављати? Писат ће се о свима народима света, и хоће ли и о којем славјанском, бар јужно-славјанском реч бити? Или ће те новине у Србству и међу Славјанима од Срба — Славјана писане о Србству и Славјанству посве мучати?"

Питање је потписано шифром Н. Х. З. Међутим, уредник „Србских Новина” сматра да је питање неумесно и ставља овакву „примедбу Уредништва”:

„Како смо из објављенија увидели „Новине Читалишта Београдског” биће као нека *Revue* или *Medium* између иностранства и отечества нашега и по тому ово питање може се зар излишним показати.”¹⁾)

*

За две године свога излажења „Новине Читалишта Београдског” променуле су два главна уредника: Павле Арс. Поповића и Петра Радовановића. Обадвојица провели су исто време у редакцији — по једну годину.

Павле Арс. Поповић био је годину дана уредник „Новина Србских”, од јесени 1841 до лета

¹⁾ „Паметни новинари не пишу о својој земљи“ (Кнез Милошево новинарско правило).

1842 године. Његово новинарско искуство није му ништа користило — то лепо видимо из овако сакато постављеног програма рада у редакцији. Једино новинарско добро, које је било у самом Поповићу, да новинар у Београду треба да мисли, пише и ради и за све своје саплеменике изван граница Кнежевине¹⁾, није нашло свога места у основном програму „Новина Читалишта“.

Петар Радовановић је директор половине основних школа у Србији²⁾. То звање и занимање нису му много вредели у новинарству.

„Новине Читалишта Београдског“ имале су много уредника и сарадника — професора... Први број изашао је у јануару 1847 године. И баш у тој знаменитој години по књижевност српску показало се, са свима српским новинама, како је новинарство било, уопште, још једнако слабо у упоређењу са неколиким великим књижевним делима. Међу њима је, разуме се, био на првом месту „Горски Вијенац“.

Издавачи „Новина Читалишта Београдског“ за прву, 1847 годину, били су чланови Читалишта, скупљени у нарочитом одбору. У другој години издавачи се промене утолико, што су сад то постали чланови управе Читалишта.

¹⁾ Он се тако декларисао приликом преузимања уредништва „Новина Србских“.

²⁾ Србија се од 1844 године, по „Устројству јавног училишног настављенија“, поделила у два школска округа, источни и западни. За директора основних школа источног округа постављен је професор Петар Радовановић, а за директора западног округа др. Милован Спасић.

Новине су прве године биле активне. При ликвидирању друштво издавача показало је добит од 300 талира, која ће се намирити „док се све наплати и рачун пречисти”. Тај приход, у главном на папиру, предат је Читалишту „с тим, да то буде вечити фонд за књижницу овог заведе-нија, пак од његовог дохода да се сваке године набављају књижници нове књиге, које одређен за то одбор избере”.

Управитељи Читалишта, који су у исто време и издавачи „Новина Београдског Читалишта” за 1848 године јесу:

Председатељ мајор Миша Анастасијевић.

Подпредседатељ Попечитељ Радован Дамјановић.

Чланови: Гаврило Поповић, архимандрит (био је у исто време и стални сарадник „Чича Срећковог Листа”), Тимотеј Кнежевић, секретар Књажевске Канцеларије, Милош Тајсић, члан Апелационог Суда, Риста Теодоровић, мајор, Димитрије М. Ненадовић, трговац, Елисеј Вукаиловић, секретар полиције, Павле Арс. Поповић, секретар Совјета, Коча Д. Пешика, трговац, Константин Кумануди, Милан Мијатовић, професор, и Јован Филиповић.

„Новине Читалишта Београдског” излазиле су пуне две године, 1847 и 1848, једанпут недељно, са истом ценом за претплатнике (1 талир) док се за чланове Читалишта одржала редуцирана цена од три цванцигера. Излазиле су редовно.

Комплет прве године броји тачно педесет и два броја (педесет и две недеље), а комплет друге године захватио је 53 недеље и још два ванредна броја. Први „ванредан лист“ изашао је 2 марта. У њему се „хитно“ јављало читаоцима о паду краља Луја Филипа и о прокламовању Француске републике.

Своје слабо уређивање показале су ове новине и у „ванредном листу“. На првој страни, на уводном месту, донеле су најобичнијим слогом следеће објашњење:

„Србија.

„Београд, 2 марта. Како се је у историји француској сасвим нова епоха са променом Правленија почела, и како радо сваки од Г. Г. читаатеља новина нове гласе слушати жели, из почитанија према читајућем ове новине публикуму издаје се овај ванредни лист, а кад се најважнији догађаји изцрпе, онда ћемо се опет ограничити на обичан у седмици један лист“.

После оваквог „уместног“ објашњења ређају се, на целој првој страни, сасвим безначајне ствари:

Допис из Лознице о неком обичном пожару у селу Коренити са штетом од свега две хиљаде гроша. Људских жртава није било.

Допис из Неготина о неком сељаку из Буковче који се угушио димом са огњишта.

Извештај о прилозима за манастир Св. Роман...

У Француској су се одиграли крупни догађаји.

Тамо је народ грмео:

„Нећемо више Бурбонце!“

И клицао:

„Да живи република!“

Извештаји о таквим догађајима објављени су тек на другом ступцу друге стране, после обичних вести из осталих страних земаља. Сва разлика између овог ванредног броја, посвећеног прокламованој француској републици, и сваког другог редовног броја била је у томе, што је пуштено много више преведених новинарских извештаја о промени у Паризу.

Једна оригинална вест о свему овоме била је из самог Београда. Она је неспретно забачена, и поред све своје интересантности:

„Београд. Данас 1 марта (наш) вије се бандера републике Француске на катарки конзулата Француског овде у Београду; исто и бандера Енглезка на квартиру Г. Конзула Енглезког. Ово је већ знак да је Енглезка Републику признала.“

Други „Ванредни лист Новина Читалишта Београдског“ био је још слабији. Изашао је 9 марта 1848 године и требало је да хитно објави побуну у Бечу. Хитност је у толико успела, што су овде пренете вести из „Пештанских Немачких Новина“ (а те новине примиле су исте вести од путника, приспелих парапловом из Беча). Па и ово јављање „како при отварању долњо-аустријске народне скупштине буна се породила“, тако је рђаво сервирано, да је дошло после извештаја о поклонима Читалишту и неког подужег до-

писа из Пожаревца, у коме се „размишља” о начину оправке покварене ћуприје на Морави...

„Новине Читалишта Београдског” за све време свога излажења нису донеле ниједан значајнији чланак. Чак и оно лепо одушевљење из пролећа 1847 за позориште, било се сасвим охладило пре него што је прошла прва зима. Оне нису ни зажале, бар реда ради, за „својим позориштем”, које се овог другог пролећа угасило...

Оно неколико додатака, међу њима и два додатка од неког Лазића, уз 4 и 8 број из 1848, против Вуковог „простачког превода Новог Завета”, били су такође безначајни. Други „један додаток” (био је придодат у исто време и „Србским Новинама”) изазвао је сукоб између Стерије и др. М. Спасића по питању оригиналности или, још боље, неоригиналности Стеријиних комада. У том „отвореном писму свима и свакоме” наводи се да „Милева („Светислав и Милева”) није ништа друго до мађарска Лепа Гркиња, као што је и „Тврдица” превод с немачког”.

„Илустровани” додаток био је већ интересантнији. Редакција је желела да покаже како њени читаоци чекају сваке године нове новине као прве снопове нове жетве, па је поручила ондашњем сликару и иконографу, Димитрију Аврамовићу, да јој изради овакву слику:

Од нове 1848 године Србин прима нове новине — „Новине Београдског Читалишта” — и каже:

„Боже, помози! Нове новине од нове године!”

А тако се само говори у народу, кад се окуси хлеб од новог жита! . . .

Претерани комплименат!

Поручена слика била је литографски умножена у новој „каменорезници“ државне штампарије . . .

Идеалисања је било у свако доба, али је из „сваког доба“ остало и реалних слика. Једна нам говори и о томе, како је професор Петар Радовановић „умео“ да организује дописничку службу својих новина. Неколике реченице из његовог „приступног“ Објављенија дају потпуну илустрацију:

„У овим новинама је почитајемом читајућем публикуму објављено да је учређивање исти за идућу 1848 годину потписатом поверено. Да би, дакле, жељи обштој што боље тим удовлетио, што би како земаљске, тако и вангранични провинција догађаје дознати и у исте новине стављати мого, учтиво умољавам како све оне, који су досад известија о разним случајевима учредничеству достављали, тако и оне, који нису, а то чинити могу, да и мени љубав не одрекну обштег знања ради. А колико за писма своја по садашњем Устројенију поштанске таксе плаћали буду, ја ћу им с благодарношћу у своје време вратити, кад ми о томе сваки свој рачун пошаље, о којег тачности нећу посумњати. Зато нека никоме ово обстојатељство на путу не стоји, што ће сада поштанску таксу платити, јер ће му се то вратити. Писма, молим да буду полакша због таксе по-

штанске и да се праздном артијом и излишном кувертом не обтерећавају!)

*

У децембру 1847 умрла је Марија Лујза, бивша француска царица. Умрла је бивша жена Наполеона I. Таква смрт нимало се новинарски не искоришћује и „Новине Читалишта” јављају у своме броју од 19 децембра, после пуне две недеље од дана смрти, само оволико:

„Удовица Наполеонова, владајућа војводиња Парме, Марија Лујза, умрла је 5 тек. мца.

Београдске „Србске Новине” биле су нешто брже и мало опширније. Оне су у своме броју од 16 децембра јавиле:

„Италија (Парма). Владајућа војводиња Марија Лујза, Аустриска Принцеза и бивша Француска царица, супруга Наполеонова, 17 т. м. после кратког боловања преставила се²⁾).

Тако су се уређивале пре деведесет година новине у Београду. Публика је ипак желела да дозна нешто више и о смрти и животу царице и жене највећег цара у Француској. То интересовање побудило је једног београдског професора да на француском језику опева смрт Марије Лујзе. Почетком фебруара у Београду се читала „у оригиналу” царичина смрт. Књижица је носила назив:

»Vers sur la mort de sa Majesté l'impératrice Marie Louise et archiduchesse de Parme.«

¹⁾ „Новине Читалишта Београдског“, од 24 децембра 1847.

²⁾ Датум смрти узет је по новом календару.

Марија Лујза умрла је за време уредниковања Павла Арс. Поповића. За његово време умро је и Јоаким Вујић, отац српског позоришта. Јоаким је умро 8 новембра, на сам дан Светога Арханђе-ла, у два и по часа по подне. Умро је у доба кад је Никола Ђурковић већ успешно давао са сво-јом дружином позоришне претставе у сали „Код Јелена“.¹⁾ Случај је хтео да Вујић заврши свој живот у непосредном сусетству новог позоришта јер је он становао у улици изнад Саборне цркве, која води од Старог здања до Калимегдана. Из-дахнуо је у кући књиговесца Винклера, поред го-миле корица за последњу своју књигу:

Излишнаја љубав Ирине и Филандра”

„Новине Читалишта Београдског” нису ни је-дном речи забележиле Вујићеву смрт.

Уредник Павле Арс. Поповић сматрао је да би то било једно:

„Излишноје објавленије”.

Нови уредник Петар Радовановић имао је пр-вог дана у „својој години” значајан догађај: Са-храну Симе Милутиновића — Сарајлије.

Сарајлијина смрт схваћена је од „Србских Новина” као трагичан удар за све оне што пером пишу. Оне су у овом случају дале тон. Писале су у своме првом броју, од 2 јануара 1848:

„Жалост, велику жалост доносимо у овоме пр-вом листу. Петнаест година започиње данас но-

¹⁾ На сам дан Вујићеве смрти давала се „Код Је-лена” весела игра, која је носила назив „777”. То је пре-вод и налазио се у репертоару загребачког театра. Штам-пана је у другој свесци „Избора Игроказах Илирског Ка-залишта“, у Загребу 1842 године.

винама нашим и известитељу „Србских Новина“ није се још рука задрхтала! Данас му дрхти рука, дух изноможе, тело пада. Умуче глас који је опевао срећу србскога оружја, пукоше жице на лири која је славу Срба по свету разнела. Певач Србијанке лежи у недру матере земље... Земља за њим плаче, а небо му се радује.

„Новине Читалишта“ имале су о смрти Милутиновићевој чланак тек у другом броју, од 9 јануара. Иако касно, ипак је изнето бар нешто новинарски занимљиво. Ево неколико момената:

Београд, 5 јануара. „Кад смо желели најрадоснији у години дан, 1 јануар, Ново Лето, дочекати, прославити и провести, тај дан нас посети чрезвичајна, изненадна и превелика туга и жалост. Обште љубљеног нашег Симе Милутиновића Сарајлије, прозваног после у Црној Гори Чубру Чојковића, првог песника србског, човекољубног и добродушног друга... скупоценог пријатеља... предали смо на тај дан обштој мајци, црној земљи. Он Србе из дремања и спавања буди и трза. Народи ће осим србскога и други име твоје кроз векове с похвалом помињати!... Дух твој ће се с духом Омира, Хорација, Виргилија, Пиндара, Клопштока, Шекспира састати”.

У исто време каже се: да се 30 декембра пресели у вечност превиспрени дух првог србског народног Певуна.

У идућем, трећем броју оне јављају и ово:

„Београд. 9 јануара. Светли Књаз наш, како се је о смрти покојног незаборављеног Симе Ми-

лутиновића известио, одма је супруги покојника двадесет дуката цесарских послати благоволео и двојици од својих г. г. ађутанта препоручити да мртво тело покојника до гроба испрате. А Светла Књегиња даровала је све нуждне к погребу потребе, као: сандук, свилену песничку хаљину, у којој је покојник сарањен, нуждне мараме и прочаја. Ово је отмени знак уважавања нашег књижевника од стране Светлог Књаза нашег и Светле Књагиње”.

*

Слабо, па чак и неозбиљно издавање и уређивање „Новина Читалишта Београдског” огледа се и у једној „нарочитој административној ревности” око достављања појединих примерака читаоцима-претплатницима. Јединствено је у својој врсти једно уредничко саопштење, објављено у петом броју, од 30 јануара 1848 године. Оно каже све:

„Не извиненија ради, него због тога да би почитајема Г. Г. предчисленици ови новина известни били, зашто исте ове новине по жељи в захтевању, но и као што би надлежало, нарочито они изван Београда, добијали нису, с предстојећим објављује се, да због уложени у типографији послова, атреси до данас нису могли сви штампани бити”.

Потписао се уредник, 18 јануара. Но како је извињење или објашњење објављено 30 јануара, то се може с правом поверовати да „атреси” за цео месец дана нису могли бити оштампани.

Тако су, дакле, претплатници, ко зна кад, добили новине са свежим вестима...

Београђани су почетком 1848 године били прилично незадовољни начином уређивања читалишних новина. На ово незадовољство оне су реагирале у 16 броју, од 9 априла. Ту читамо:

Београд, 5 априла. Од неки овде у Београду живећи лица могло је Учредништво ови новина дознати, како се глас о истима проноси, да су оне новости, које се у њима налазе, на неколико дана раније или из други новина или известија дознају, да не садржавају оне членове које би по њиовом мненију у исте ставити требало, него кадкад онаке членове из Србије, који би због своје мале важности изостати могли, и да због тога и важност своју губе, и по томе да намери својој подпуно не одговарају. С тим телалењем и то се обзнањује на похвалу Правитељствени новина, да су оне преко надежде совршене да најскорије и најновије вести садржавају, и да се садржај њихов разним додатцима све већма разпрострањава."

После ове констатације „Новине Читалишта“ одговарају телалима и гласоношама у неколико тачака. У одговору се правда закашњење објављивања вести тиме, што новине излазе свега једанпут недељно. Ипак оне и такве много значе, јер се „не читају само у Београду, него по целом народу србском у Србији и по неким местима у Бугарској, Македонији, Албанији и Босни“. Овима је, дакле, све ново што се у новинама налази... Изван Београда читају се „Новине Чи-

талишта" у 750 примерака. Корак је учињен да се унесе и у Аустрију.

Кад би се повећао број претплатника, новине би излазиле и двапут у седмици...

Све је, међутим, било касно и узалудно. Редакција која има такву администрацију да месец дана не стигне да наштампа адресе за своје претплатнике, изгледа, и у овој прилици неозбиљна, кад објашњава да њени далеки претплатници ипак добијају свеже вести!... Са уношењем у Аустрију такође се закаснило скоро за годину и по дана.³⁾ Оне би тек сад тешко добиле тамошње Србе за претплатнике, јер су већ настале изванредне прилике за које чак ни Теодор Павловић са својим новинама није њима био дорастао. На тој страни појавили су се нови српски листови „да политички узвисе цео род"... Нови борбени листови са једним Константином Богдановићем или, још јачим, Данилом Медаковићем...

Дошао је 1 мај 1848.

То је дан за који је било написано баш у овим читалишним новинама:

„Сеи ден јегоже сотвори Господ, возрадујемсја и возвеселимсја в'он."

Српски народни одбор у Сремским Карловцима поручивао је својој браћи у Србији:

³⁾ У овоме се један Атанасије Николић, издавач и уредник „Чича Срећковог Листа", показао вреднији и озбиљнији од свих оноликих уредника и администратора „Новина Читалишта". Он је тражио и добио дозволу да се његов лист може уносити у Аустрију пре него што се појавио први број.

„Одзивајте нам се србска срдца!”

Догађаји од 1848 године, поред свих својих других великих последица, утицали су повољно и на „Новине Читалишта Београдског”. Слабо почето и рђаво настављено уређивање листа измењено је и било је за неколико месеци посвећено искључиво српској и југословенској ствари. У тој измени или препороду дошао је и крај овим новинама... Много лепши крај, него што се могло надати према дотадашњег уређивању.

Нађен је добар пут. Редактори читалишних новина знали су још прошле године „како умствују Гајеве „Хрватске Новине” о важности новина”, па ипак нису хтели да мењају правац уређивања. „Умствовање” су објавиле и београдске правитељствене новине овим речима:

„Новине које желе стећи глас народног органа треба да се не задовољавају само приобштавањем инострани вести, него поглавито разматрањем народнога живота и домаћи ствари, истраживањем обшти потреба и нама показивањем онога, што је добро и онога што не ваља”.

Сад је брат преко Саве и Дунава био у големој опасности. Тражила се братска реч реч, усмена и писмена, а и стварна помоћ:

„Има који може војник бити; има који може више војника оружати и издржавати!”

„Новине Читалишта Београдског” постају живо огледало узнемирења свих србијанских родољуба. Оне себе посвећују Србима и Хрватима; патријарху Рајачићу и бану Јелачићу; Војводини Српској и Троједној Краљевини!... Њих се

више не тичу стране земље, за чије се здравље, по основном редакцијском плану, требало првенствено да брину двадесет и шест редактора!

У таквом своме препороду — оне су се и угасиле... Поносно и часно!...

Још нешто више од самог препорода:

Један од најревноснијих покретача ових новина, Јелисеј Вукаиловић, отишао је са пушком у руци својој браћи... Он је „могао војник бити“... И био је јунак: пао је под дивним летњим сунцем у сукобу са Мађарима, у крвавој битци код Футога.

Читалишне новине објавиле су половином јула ову дирљиву вест:

„Београд, 15 Јулија: Сутра изјутра држат' ће се парастос за род свој и народност храбро борившем се и погинувшем Јелисеју Вукаиловићу... Зато се позивају сродни и пријатељи, да на глас звона у велику цркву доћи и парастосу присуствовати изволу.”

Ова жртва читалишних новина за род и народност, у лицу њиховог покретача и првог помоћника казначеја, заједно са преокретом у уређивању, поправила је онај никакав реноме: да су оне само „нека *Revue* или *Medium* између иностранства и отечества.”

*

* * *

Новине Читалишта објављују у децембру 1848 године три пута, крупним слогом преко целе прве стране, да ће продужити излагање у новој години:

НАШЕ НОВИНЕ ЧИТАЛИШТА

и за наступајућу 1849, а битија свог трећу годину, ступају у живот" . . .

Уредник Петар Радовановић остао би и ове године на своме месту, па тражи претплатнике, које не може више наћи . . . Било је пре две године много претплатника, колико их никад нису имале ни „правитељствене новине“. Било их је преко 1150 . . . Отуда је и она мала актива на крају прве године . . .

У то доба већ је, са свега неколико листова, била утврђена једна интересантна појава: број претплатника је задовољавајући у почетку, али ускоро толико опадне да се лист угуши. Поред тога „наши људи брзо су се навикли да читају новине на вересију“. „Чича Срећков Лист“, први српски земљораднички недељник, излазио је у Београду, упоредо са „Новинама Читалишта“, па се са њима заједно и угасио. У своме опроштају са „домаћинима“ Чича Срећко вели:

„Додија ми за вересију писати и припадајућу за лист пренумерацију просјачити“ . . .

На исту вересију жалио се, нешто касније, и Љубомир Ненадовић:

„Једно велико зло за наше новинарство, то је што се код нас људи на вересију навикну, па ако му се пресечу новине слати, он неће ни оно прошло да плати. У целој Европи, осим Србије, свуда се новине напред плаћају.“

Ненадовић није веровао ни у истинско одушевљење оних првих најмногобројнијих прет-

претплатника. У својој „Шумадинци“ од 15 јуна 1852 каже:

„... Код нас како какве новине почну излазити, одмах један другог питају људи, кад ће престати?“

Са 1848 годином нестале су и „Новине Читалишта Београдског.“ Оне су поникле из „концентрације грађанства београдског и биле су позване да владајућу таму разтерају...”

Али за две године нису нигде и никад ниједне новине могле да сврше толики посао... „Да владајућу таму разтерају!...”

ПОЗОРИШТЕ „КОД ЈЕЛЕНА“

„Народно позориште јесте или бар треба да буде најживљи апостол народнога и човечанскога видеља“.

Београдско Читалиште показало је своју највећу активност крајем 1846 и у првој половини 1847 године. Оно је после покретања свога листа почело да ради на стварању једнога позоришта.

Од позоришта зависи народни напредак! Позориште је пре толиких векова било необично моћно по своме утицају, те је Плутарх изводио реч **театер**, односно **театрон**, од речи теос. Ова друга реч значила је: — Бог...

У Србији се мисао о народном театру јавила у Крагујевцу. Она се крепила и јачала пред самим кнезом Милошем. Вујићево позориште почело је да ради у друштву са једним моћним просветним заведенијем — са књажеском типографијом. Директор прве штампарије у кнежевини Србији у исто је време и позоришни машиниста!...

Директор Берман диже и спушта чак и позоришну завесу. Био је поносан и на ову „уло-

гу". Он, пунокрван Немац, и његова жена Јеца, наша доморотка, посвећују један део свога времена богињи Талији, као што добри хришћани чине пред својим Господом са оним седмим даном... Конак, штампарија, гимназија и позориште, све на левој обали Лепенице, чинили су и сву власт у земљи и повели сав духовни покрет народа. Одатле је и мисао о народном театру „који се има подићи, као величанствена засебна зграда, или у Крагујевцу или у Београду"... Ова мисао не треба да остане само мисао....

У петој деценији прошлог века (после првих претстава у „Театру на Ђумруку“) Београд се потстиче да се преко сваке мере одушевљава позориштем. Оно је „школа над школама“. Такво му место одређује „народна самосвест“. Оно је „народно благо“. — Тако му се тепало, чим би се о њему проговорило...

И ово народно благо, кад почне да дејствује „са праве народне точке“, показује се у својој моћи.

Још и народни репертоар!..

„Нас доводи у народно одушевљење и сама јуначка песма, уз равнообразно свирање гусала. А колико би нам се распалило чувство, кад би видели те све јуначке песме у живом лику пред очима претстављене. Пуно примера у нашој историји којима би се поносити могли.“

Крагујевачки Вујићев репертоар био је, углавном, ненационалан, али већ после неколико година у Београду се играју многи народни комади Јована С. Поповића, Стевана Стевановића, Лазе

Лазаревића и Атанасија Николића. Историски комади заузимају прво место у овом народном репертоару.

Прва позоришна представа у Београду, уопште, дата је у „Театру на Ђумруку” 4 децембра 1841 године. Приказан је комад из народне историје од Јована Стерије Поповића „Смрт Стевана Дечанског”. И ово позориште требало је да остане у вези са Конаком, као оно Вујићево у Крагујевцу. Оно је било у непосредном сусетству са кнез Михаиловим Конаком, а поред тога је под кнежевим покровитељством и његовим „високим допуштењем”. Кнез Михаило га је новчано помагао, па је још послао и путни трошак загребачко-новосадским глумцима. Ови су стигли из Загреба у Београд у фебруару 1842 године. Ту су дали своју прву претставу „Милош Обилић” (26 фебруара) од Јована Стерије Поповића. У Београду је такође приказан и комад Атанасија Николића; „Краљевић Марко и Арапин”. Све су то комади из најславнијег и најјуначнијег доба наше велике историје.

Како је управа првог позоришта у Београду схватила свој задатак, најбоље се види из овог њеног конкурса:

„Управитељство овдашњег театра даје свакоме сачинитељу по народној историји, по народном карактеру и обичајима устројеном оригиналном за представљање делу, по важности и величини истога, од шест до петнаест дуката цесарски; а за преводе, по нашим обстојатествима и за развитак нашег укуса способне, даје горе поме-

нуто управитељство од четири до осам дуката преводнику за награду”.

Краљевић Марко и Милош Обилић „нашли су се” сад први пут у Београду после толиких векова и најцрњих страдања. Комад „Краљевић Марко и Арапин” боље је прошао од Стеријиног комада „Смрт Стефана Дечанског”, којим се „отворила сезона”. Публика је била „домородном ватром запаљена”, као што се била показала, две године раније, и загребачка публика пред „Милошем Обилићем”¹⁾.

Краљевић Марко „добрио је мејдан” и овом приликом. И Марко је опет, као што је некад чинио, приметно кавгу са Турцима. „Честити” паша у београдској тврђави био се узнемирио.

„Пештанско-Будимски Скоротеча”, од 19 јула 1842 године, има допис из Београда у коме се јавља, да је београдски паша озбиљно интервенисао због Краљевића Марка и Милоша Обилића. Ту се дословно каже:

„Познато је да је Паша забранио таква дела представљати, гди су Турци помешани.”

Дописник даље овако резонује:

„Сваки може лако забрањивати, ако га други слуша; но ми држимо да је ова ствар већа, него да би је сам паша решити могао!...

„Више би се, дакле, обштој ствари помогло, да је Србско Правитељство искало, да се ова ствар Порти најпре на размотреније предложи. Нашло би се, може бити, тамо људи којима ово не би тако зазорно било, као што се Паши чини.

¹⁾ Тврђење загребачке „Данице Илирске“.

Иначе, ако овако пође, можемо дочекати да ће људима забрањено бити и народне песме певати, где се о Турцима спомен чини, пак онда — јао и куку Србима и њиховом народношћу!"...

Да се иде чак и до саме Порте!

Неприлика је била озбиљна. Србија је вазал на кнежевина. Њено прво позориште у Београду далеко је свега неколико десетина корака од првих градских бедема. Одавде су над театром и целом ђумруканом зјапила црна уста великих турских топова.

У тој истој непријатној атмосфери, која је била затрована и споменутиим „тобџијским комшилуком", јавила се још једна незгода. Она је стигла са супротне стране, од саме српске публике. У комадима није смело бити турских испада, јер се одмах дизао револт у публици. Ако би се ту још појавио какав моменат, у коме би Турчин покушао да се приближи образу српске жене, онда се јављао протест против саме сцене на позорници...

„Било је прошло време сваког зулума!

*

„Театер на Ђумруку", прво позориште у Београду, постојало је свега девет месеци, од децембра 1841 до августа идуће године. Угашено је у Вучићевој буни против кнеза Михаила.

Сви историски костими, са осталим хаљинама; све оружје и, уопште, целокупна театрална реквизита, остали су у ђумруку и дошли под „сахраненије" (на чување) Попечитељства финансија...

Ова прва београдска позоришна готовина или „земни остади“ свих српских јунака, загоркиња вила, обесних Турака, па и обичних људи из грађанских комада, (који су ту били па прошли), сачувани су до пролећа 1847 године, када ће их Никола Ђурковић потражити, да са њима чини нова употребленија и представленија...

Ђурковић је своју панчевачку позоришну дружину довео у Београд, захваљујући акцији и помоћи Београдског Читалишта. На увођењу но-

Београдъ, 15 Мая Вечерасъ даю Панчевачки позоришници у сали кодъ елена у великомъ здании свое прво театрално представленіе, и то в „Милошъ Обилићъ“ юначка позоришна игра у 4 дѣјства одъ Р. І. С. Поповића. — У недељу 18-огъ т. представлѣт ће се у истомъ театру „Варлавица“ весела игра у 3 дѣјства, а у долазећу среду 21-огъ т. „Аажа и Паралажа“ весела игра у 2 дѣјства съ песмама, и затѣмъ „Пилница“ шалѣва игра у 2 дѣјства такође съ песмама. — Почѣтакъ в представленіи свагда у 7 сати по европейскомъ часовазу; а плаћа се за сѣдѣшта у сали за прво место 3 цв. за друго 2 цв. за стаянѣ 1½ цв. — за сѣдѣшта на горѣмъ спрату за прво место 2 цв., за друго 1½ цв. а за стаянѣ 1 цв.

Весѣ „Новина Читалишта Београдског“ о првој прѣисѣјави позоришта „кодъ Елена“

вог позоришта у Београду радило се у договору. Прво су управитељи Читалишта поднели 31 марта 1847 једну подужу „мотивисану“ молбу. Они су убеђени да у Београду треба установити позоришно заведеније и моле за одобрење да могу купити прилоге за ту сврху.

У овој молби изнето је право мишљење ондашњих просвећених Београђана о позоришту и његовој важности. Ово тврђење не истичемо без-

разложно. Поједине реченице из молбе биле су већ укалупљене, или, савременије речено, клишетиране, па су се и пре ове молбе често понављале, као што се чинило и после ње... Због тога је наводимо у целини:

„Високославном Попечитељству просвештенија

Између други средстава, која за просвету и образовање народа разним начином дејствују, јесу и театрална позоришна заведенија, у којима знаменитија дела људска, како из прошлости, тако и садашњег живота, од списатеља по правилима науке и художества описана, претстављају се гледаћем публикуму чрез нарочита лица драматическе игре другим опет художетвом и са толико већим дејствовањем на умове и срдца.

Оно што је добро претставља се ту тако, да се срдцу гледаоца омили и вољу у њему пробуди, тако чинити, а оно што је зло и неваљало, да омрази и никад не чинити одважује се и укрепљује. Тиме се свака добродетељ у народу тим више разпростире и утврђује; пороци се и погрешке изстребљују. У делима која се из историје народне узета и описана претстављају, гледаоци уче прошлост свога народа познавати, тиме се у својој народности, у народним чувствама и добрим својствама утврђују, а у показаним недостатцима се исправљају и тако се боља свест народна, која к правом Отечествуљубију и слози за опште добро води, све више распростира и укрепљује, као што овоме служе и представљања

они дјела, која се из садашњег живота узимају и на општи углед изводе.

Чрез позоришна представљења уче се гледаоци међусобном благороднијем саобраћању, уљудности, у овоме и свакоме лепшем начину опхођења и говора, па тако исто претстављања и с ове стране осим што срдца и умове образују, јоште и народни језик богате и облагорођавају, које је опет један највећи добитак за народност и за узвишење народа, кога и књижество пак посретством овога и просвета, опет много добива тиме кад позоришна заведенија или театри постоје, тако списатељи, за потребу ова пишу драматическа дела и утолико више усиљавају се, да им та савршена буду, што пред свет и пред општи суд онако излазе.

Кад се дакле узме како силно на човека дејствује све оно што му се живо пред очи ставља, и како многи чрез оваква представљања учествују у општем образовању и просвети по свима приренијама, који иначе или не би никаква учествовања у томе или би тек какво год имали: признати се мора, да театри или позоришна заведенија међу осталима заведенијама опште просвете и образовања народног поглавито место заузима, тим више што се сва остала и њиова дјејства чрез њи допуњавају и снажно подпомажу, зато се театар зове „Школа Нрави” и зато као што су још стари просвећени народи, Грци и Римљани, своја позоришна заведенија и у овима представљања имали, имају таква и данас сви

просвештени и путем просвете шествујући на-
роди.

А најновије читате између осталих да и сами Турци на своме народном језику позоришна претстављања давати почињу, пак и стално позоришно заведеније у Цариграду подићи и установити намеравају, да се то исто чини и на влашком језику, као што су најпосле и србска позоришна претстављања давана по неким местима у Аустриском царству, као Панчеву, Новом Саду, Сомбору, Бечеју, Бечкереку итд. а сад се стално дају у Кикинди. По овоме почело се и код нас мислити се и говорити, како би добро и полезно било, да се овде у Београду, као главном месту Србије, сходним начином установи позоришно заведеније, у коме да се србска театрална претставленија дају; и поводом тим управитељи Читалишта у сагласију са више знатни членова истога, закључили су постарати се и потрудити од своје стране о томе, да би се то удејствовало и поради овога имено: да се изда од стране Управитеља Читалишта позив на публикум, да би сваки по могућству своме и по усердију за установљење србског у Београду позоришног заведенија у новцу приложио, пак купљење они прилога по таквом позиву, да се препоручи лицима, која буду од Управитеља Читалишта на то изабрана, а почем се исто скупљање закључи, онда да Управитељи Читалишта, призвавши још толико приложника који буду понајвише приложили, држе заседаније и у овоме да се закључи према количеству учињени прилога, шта и како

даље да се ради поради удејствовања намере, о свему пак што се закључивало и радило буде, а нарочито и о приманама прилога и о учињеним трошковима за то удејствовање, да Управитељство Читалишта приложнике и сав публикум посредством Новина Читалишта точно извештава.

Да би се дакле к делу томе предизложеним начином ступити могло, желећи и од стране Високог Правитељства земаљског одобрење имати, овим подносе подписани поради тога Високославном Попечитељству Просвештенија учтиву молбу по закљученију и именем управитељства Читалишта, а посрествено и целог тога заведенија.

Председатељ Читалишта

Миша Анастасијевић

У Београду, 31 марта 1847.

Деловодитељ Читалишта

Ђорђе М. Давидовић.¹⁾

Уз ову молбу налази се и концепт решења Министарства Просвете, од истог датума, написан и потписан руком Јована Стерије Поповића. Решење има два дела:

Прво, да се тражи да Управитељи Читалишта кажу јасније, шта ће урадити са прилозима: —

¹⁾ *Државна Архива у Београду, Министарство Просвете, — 1847 година.*

Да ли ће се њима подићи позоришна зграда или ће се само глумци (позоришници) издржавати.

Друго, да се молба спроведе Кнезу на одобрење, са мишљењем да је треба уважити.

По овоме нема више аката. Завршен је, дакле, први чин. Други режира Никола Ђурковић, глумац и композитор.

Девет дана пре подношења ове молбе, Ђурковић је у Панчеву већ био снабдевен пуномоћјем своје дружине, да у Београду тражи дозволу за давање претстава. Пуномоћије је симпатичан докуменат (сачуван у Државној Архиви у Београду) са оригиналним потписима свих панчевачких глумаца и глумица и двојице сведока, угледних панчевачких грађана. Оно гласи:

Пуномоћије

По гласу друштвеног данас подписаног уговора закључивши ми доле подписани Србска представљенија у Београду давати, опуномоћавамо Господ. Н. С. Ђурковића дозвољење од славне тамошње надлежне Власти изпросити, и у име наше штоби за ово предпријатије нужно било предузети и свршити.

Бољега ради поверења подписујемо се пред умољени сведоци. Панчево, 22 марта 1847 г. н ст.

Александар Живковић, Георгије Павловић, Јован Маринковић, Стефан Алексић, тога супруга Анка Алексић, Александар Станојевић, Богослав Петровић, Јаков Крчединац, тога супруга Марија Крчединац.

После глумачких потписа дошли су потписи двојице „умољених” сведока: Ђорђа Тамбурића и Тиосава Костића.

Са овим пуномоћијем Ђурковић је прешао у Београд и ту предао молбу Попечитељству Просвештенија 3 априла (четири дана после молбе Управитеља Читалишта), да му се дозволе „Србска представленија”. Он је писао:

„Високославном Попечитељству Просвештенија!

По гласу Друштвеног уговора ./.. намерило је Србско Панчевачко Друштво јавна представленија Театрална на Србском језику у Београду давати, у следству кога опуномоћило је мене ://: дозвољење од надлежне Власти за то испросити и вообште све што би предпријатију том нужно било предузети и у име целог Друштва свршити, зато се Високославном Попечитељству Просвештенија обраћам и у име целог панчевачког Театралног Друштва понизно молим: Да би исто блаконаклоно горереченом Друштву дозволило, јавна представленија театрална на Србском језику и за собствену своју корист у сали код Јелена давати, с додатком, да исто друштво може слободно употребленије од свију аљина и театрална реквизиата који се овде налазе, учинити.

С највећим високопочитанијем

Београд, 3 априла 1847.

Понизан

Никола С. Ђурковић.¹⁾

¹⁾ *Државна Архива* у Београду, Министарство Просвете, 1847 година.

Још истога дана начелник Јован Стерија Поповић узима молбу у рад и својом руком пише:

1. 2.

Никола Ђурковић из Панчева подневши Попечитељству Просвештенија прошеније, молио је, да би му се као Управнику Србског панчевачког дружества дозволило овде у Београду у сали код Јелена театрална представљенија са поменутиим дружеством својим на своју собствену корист давати.

Попечитељство Просвештенија сматрајући ползу коју таква театрална представленија за изобразеније народно приносе, није противно молбу проситеља уважити.

1.

Но како је на ово и сагласије Попечитељства Внутрени Дјела као врховне полицајне власти нужно: умољава се оно од стране Попечитељства Просвештенија да би изволило по предмету овом мненије своје саопштити.

2.

Но како исти проситељ моли да би се још стојећем дружеству дозволило употребленије при представленијама чинити од свију театрални аљина и ствари које се на сахраненију код Попечитељства финансије налазе: то се умољава предхваљено Попечитељство, да изволи Попечитељству ово увједомити, могу ли се ове аљине и ствари, као добро правитељствено, које у осталом сада без сваке ползе лежи и с тим условијем

уступити, да оно дужно буде на поискавање Правитељства све ствари у целости вратити.¹⁾

Сва ова Стеријина решења одобрио је Попечитељ Просвештенија и експедована су петог априла осталим Попечитељима.

Како се радило упоредо, односно заједнички, то и Читалиште излази јасно, шта хоће са својом позоришном акцијом (по примедбама Попечитељства Просвештенија). Оно, дакле, засад жели само „привремени театар”. За једну годину... Читалиште је кавалерски дало реч Стојану Симићу, Председатељу Совјета, да он прецизира у једном своме предлогу „читалиштино изјашњење” о позоришту. Све се то хитно свршило. За неколико дана позориште је већ било обезбеђено преко Читалишта једним већим новчаним прилогом кнегиње Персиде.

„Србске Новине од 11 априла доносе овај извештај:

„Београд 7 априла. Данас после подне држало се заседаније у Читалишту овдашњем, гдје су присуствовали осим редовни Управитеља г. г. Председатељ и Членови Совјета: Стојан Симић, Стефан Стојановић и Стефан Марковић и први секретар Књажевске Канцеларије г. Тимотеј Кнежевић. У овом заседанију била је реч о томе: На који би се начин у вароши нашој театар постројити могао? Г. Председатељ Совјета, Стојан Симић, предложио је, да се први привремени театар заведе, у коме да се представленија за једну

¹⁾ *Државна Архива* у Београду, Министарство Просвете, 1847 година.

годину дају, па истом кад се свет на театрална представленија привикне, онда да се почну купити прилози за стални театар. Ово предложеније сви членови једнодушно приме, и тако закључено буде: да се привремено построји театар у сали код Јелена и уступи панчевачком друштву. Но за ово постројеније нуждан је трошак од 60 дуката цесарских, који би се имао сакупити. Но како се реч о новцима поведе г. Кнежевић извади и приложи 60 дуката цесарских, с тим речима: Да наша светла Књегиња Госпођа Персида тај издатак плаћа. Ово је, дакле, штедра и великодушна помоћ, за коју се Светлој Дароватељки, како од стране нашега грађанства, тако и целог изображенога света и благодарност одаје.”¹⁾)

Позориште је већ прешло и преко прага свога завођења. Управитељи Читалишта задовољили су оно особито движеније у књижевном и народном животу, које се почело примјечавати почетком 1847 године. Чрезвичајна и крепка сила сад слободно може да буја и да вуче Србски род из детињства на снажно јуночество!... Читалиште ће још и управљати овим позориштем (поред ње-

¹⁾ Као захвалност за велику помоћ коју је указала Кнегиња Персида Карађорђевић Позориште код Јелена дало је на Петровдан, 28 јуна 1847 године, свечану претставу у част имендана Кнежевића Петра (Краља Петра Великог Ослободиоца). О тој претстави има кратка забелешка у „Србским Новинама“, која гласи: „У недељу 29, као на имендан наше светле Госпође Књегиње и младога Кнежевића, претставиће се на овдашњем позоришту „Јелва руска сиротица“, драма у два дејства, с француског преведена. Представленије ће се у свечано осветљеном позоришту отворити са поздравителном за овај сјајни дан песмом“.

говог управитеља Николе Ђурковића) „посредством одбора састојећег се из средине својих членова”. Читалиште је прво шире кулурно средиште слободног и српског Београда и оно се не може задовољити само тиме, што је позвало панчевачко позоришно друштво у Београду и што му је обезбедило долазак. Читалиште узима на себе да подржава то „средство к изображењу водеће”...

После свега овога, отварање позоришта била је готова ствар и сва учињена прошенија добијала су повољна саглашенија.

Министар Внутрени Дела, Илија Гарашанин, са својим начелником Атанасијем Николићем, заслужним позоришним човеком, саглашава се 19 априла да треба дозволити позориште. Али он, као чувар „постојећег стања”, мисли да је и у овом случају опрезност препоручљива, па додаје посебно мненије:

„Но будући да је Попечитељство ово више пута приметило, да цензура наша дозвољава и онакве ствари у новине и иначе печатити, које никако, сматрајући на обстојатељства Правитељства нашег, не би требало допустити, то Попечитељство ово, из узрока тога, било би тога мненија, да цензуру театрална ова сочиненија, која ће се на бини овог театра изигравати, предхваљено Попечитељство на себе прими.”¹⁾

Са питањем давања на послугу позоришне заоставштине „Театра на Ђумруку” није се, такође,

¹⁾ *Државна Архива у Београду, Министарство унутрашњих послова, 1847 година.*

нимало натезало; само је процедура трајала нешто дуже. Претставка је ишла у Совјет, а одавде Кнезу, који је 29 априла донео своје повољно решење. Ово решење доставило је Попечитељство финансија Попечитељству Просвештенија следећим актом:

„Попечитељству Просвештенија

„Поводом представљенија Попечитељства Финансија 16 априла т. г. П. бр. 1081 Совјету учињеном, благоволила је Његова Књажевска Светлост у сагласију са оним решети, под 29 пр. и. в. бр. 615, да се театралном панчевачком друштву, које ће овде србска представљанија давати, оне аљине и ствари које су од постојањег пређе театра овдашњег остале, и сада се под вједомством Попечитељства финансија налазе, даду на послугу и употребљеније при представљенијама.

„Које се височајше решеније Попечитељству Просвештенија у сојузу писма његовог од 3 априла т. год. П.Н. 406 с тим соопштава, да је под данашњим ово Попечитељство издало налог Ђумруку београдском, при коме се у речи стојећи ствари на сохраније сада налазе да он исте ствари поменутоме Друштву по имајућем при себи Списку на реверс, кад му се тога ради пријавило буде, преда, којим Реверсом да се Друштво уједно обавеже, да ће те ствари опет у целости натраг вратити, као што ји прима”.

Акт је носио датум шестог маја и број 1498. Потписали су га Привремени Попечитељ Финан-

сија, Раја П. Дамјановић, и Начелник промишљености, Јован Гавриловић.¹⁾)

То је био завршни чин припреме око отварања позоришта у Зданију, другог по реду позоришта у Београду. Пре тога је (24 априла) већ било донето и решење Министарства просвете, које се резимира у овоме:

Одобрава се молба Николе Ђурковића, с тим, да Управитељ овог Театралног Дружства дужан буде сва дела, која представљати жели, Попечитељству Просвештенија, имено Началнику Канцеларије, на разглед и одобрење предварително поднети.²⁾)

У Панчеву су такође учињене последње припреме. Театрално друштво добило је, на своју молбу, и пролог од песника и проте Васе Живковића. Он ће се прочитати пред првом претставом у Београду, 15 маја, пре него што почне прво „дејство” „Милоша Обилића”.

Живковићев пролог гласи у целини:

Из стране земље, туђег завичаја,
У земљу драгу — у сродне крајеве,
У топло крило Србије, прамајке,

¹⁾ Државна Архива у Београду, Министарство просвете, 1847 година.

²⁾ Из сачуваних аката сазнају се још и ове појединости:

Члан позоришне дружине, Јаков Крчединац, примио је уговор театралног друштва од Попечитељства Просвештенија 17 маја 1847, па га је после вратио истом Попечитељству 24 августа 1847. Овде је уговор задржан у архиви скоро три месеца, до 17 новембра, када је предат начелнику Јовану Стерији Поповићу, да га врати панчевачкој позоришној дружини.

Прелеће Муза, нејацка, невешта,
Да полет куша над Авалом кршном,

Ах! хоће л' Музу — Музу иноземку
Љубавно нежне примити другарке?
Хоће ли бела бродаркиња вила
И загоркиња с облакињом светлом
Четврту сеју у Музи грлити? —

Или ће Муза, као сироче бедно,
Без крова, неге, и љубави сродне,
По пустим плачно блудит гудурама? —
Уморна где ће да наслони главу,
Него на топла мајчина недарца?
Без неге где ће да потпоре тражи,
Него у нежном сестара загрљају!
Откуд се има љубави надати,
Ако не опет од браће Србаља?

Ево је младе, јоште неуметне!
Али је вољна, смерна, добрурада;
Не траж'те од ње високост вештине,
Што стоји изван домашаја њеног,
Још српски Герик или Талма дивни,
Да чуда чине, нису се родили.
Но воља крепка са трудом спојена
И мучној може довести нас цели:
Да славне некад прадеде, јунаке,
И дике српске, цареве, краљеве,
На углед верно Србима стављамо;
Да красна дела венцем увенчамо.
А гнусне страсти и злочинства људска

За пример свима строго накажемо!
На путу овом новом и претешком
Нек вољу нашу и тежење крепко
Наклоност прати Српства премилога,
Нек љубав ваша, Господо угледна,
Што врсно буде задовољством прими,
А мане — благим призрењем извини.
То ће нам бити награда најлепша,
То ће нам бити побуда к бољему. —
Човек се није научен родио,
Него се нејак, у свему слабачак,
Развија, расте и крепи полако,
Да тако спреман и полетом силним
Донде се вине, докле човек може!
С надежом дакле тврдом, поузданом,
И ми се вољни на спод позоришта
С куцањем срца указасмо радо.
На споду овом Српског Позоришта,
Које штедрота Књагиње пресветле
На корист општу и забаву диже.
С кога ће ју Муза вечито захвална
Као прву своју славит' добротворку: —
На споду овом надежда нас сазва,
Да ће под владом светлог српског Књаза
Под мудром владом љубљенога Књаза,
И ова грана човечијег знанства
Зеленит', листат' примити се красно,
И слатким плодом родити Потомству!"

Критика изненађује

Прва претстава у позоришту „Код Јелена“ дата је 15 маја. Пролог је почео тачно у 7 часова...

пре првог сумрака, јер је још велика румена сунчева кугла била изнад хоризонта, преко Саве, на западу...

Ову претставу објавиле су „Новине Читалишта Београдског” (као нарочито заинтересоване) двадесет и четири часа касније!

Београдске „Србске Новине” биле су, напротив, много ревносније (особито ревносне). Оне су се на време постарале за редовну критику, овом молбом:

„... Умољавамо учене наше, да који између њих узме на себе редовно саопштавати нам известија о сваком представљању, за која ћемо драговољно места дати у листовима овим под рубриком **Телеграфа београдског**.

На молбу се одазвао „учени човек”. Његова је шифра била: — три звездице; његова је критика изазвала велико изненађење. Оштра и незгодна критика за онакво одушевљење!

У рубрици **Београдски телеграф** „Новине Србске”, од 16 марта (сасвим на време), објављују ову недовршену критику:

Хвала Богу и штедрости Светле наше Госпође Књагиње, ето нам и дуго начекивана театра! — Јучер би прво представљање, и то у историческој трагедији „Милош Обилић” од Ј. С. Поповића.

Обилић Србства слава вјечна!

Вук Бранкови — хула безконачна.

Обилићи су данас редки, Вуци чести! Што је редко радо се види, а зло као зло представљено поучава добру. — Милош учи нас за отечество

жертвовати се, а Вук од вукова чувати се. — Избор као што видимо био је у предмету добар; да л' и у смотрењу литерарне вредности комада? О томе овде судити не упуштамо се, зато, што би било много које шта покудити, па би тако ово наше известије, које хоћемо да је колико могуће кратко, врло пространо испало. Ми ћемо само о томе говорити, како је овај комад представљен, и што је добро било праведно похвалити, а оно што би боље могло бити, пријатељски напоменути, да би се знало: гдје је погрешно и у чему се има поправити.

Рупа у хаљини неће се закрпити док се не примети; човек који греша и погрешку своју сам не види, неће се поправити, ако му се не каже: где је грешао. Исти г. Вл. (?) признао је у предговору: да се човек није родио научен, но да се у свему тек учи; али сам без упуствија други не може се учити, зато надамо се да нам друштво добро дошли и мили нам играча неће за зло пуимити, ако иј пријатељски, дакле без намере ичију личност вређати, онде упутимо, где је нужно; нека је уверено: да то једино зато бива, да би иј скорим као савршене видели и с њима се дичити могли. — То као предуготовљење, а сад к ствари.

Пре свега чујемо један предговор који је са неким малим наследственостима прилично обдарен; као на пример, шума ће зеленити, листати, примити се и плод доносити. — Мимика говорције могла би нешто боља и сходнија бити. — Кнез Лазар био је истина слаб човек, и више женскога нег мужкога карактера, а списатељ га је

јошт већма као таковог описао; но ако га буде и играч онако плачевним гласом представљао, као што синоћ чујемо, онда показује нам се баш као права жена. Муж може бити тронут, но не мора зато плакати, и у томе управо разликује се од жене, која, као слабије и нежније створење, тронута, рекао би мора плакати. — Вук Бранковић и Обилић доста су добро представљали, само да је овај последњи у разговору са супругом својом, где јој приповеда: како га је кнез предусрео и где се с њом прашта, нешто више јуначки говорио.

— Конац следује —

Критика није никад довршена. Конац су прекинуле саме „Србске Новине”. Оне су лако дошле до позоришног критичара, просто „на молбу”, али зато нису дозволиле да овај овако пише о позоришту. У наредном броју објавиле су:

„У прошастом листу новина наших почео је један родољубац, премда благородном цели праћен, рецензирати театрално представљеније. Но као што је сваки почетак тежак и како је наше театрално друштво јоште млађано, нити по томе од њега изванредну вештину и велико савршенство захтевати можемо, то радо прекидамо започету рецензију.”

Рецензије су прекинуте и сад новине објављују само репертоар. У накнаду за то пишу опширно о новозаведеном пливалишту на Сави...

*

Позориште у сали „Код Јелена” почело је да ради са оваквим ценама појединих места:

Седишта у сали: прво место — три цванцика; друго место — два; стајање један и по цванцик; — за седишта на спрату (односно галерији): прво место два цванцика; друго место један и по; стајање један цванцик.

Ово су биле прилично високе цене, па су касније нешто смањене. Редуциране цене изгледале су овако према „Србским Новинама“:

Седиште доле у сали два цванцика, друго место један и по цванцик, стајање један цванцик; за седиште на горњем спрату један цванцик, за стајање на горњем спрату пола цванцика. Деца до 12 година са старијима домаћима долазећи плаћају само пола ове цене.

Посећивање позоришта било је различито: — према интересовању за саме комаде, према лепом или ружном времену, према празницима, посним или мрсним данима. Почело се са „Милошем Обилићем“ или „Бојем на Косову“. Ову жалосну игру, у четири дејствија, Београђани су познавали још из „Театра на Ђумруку“, па су готово увек пунили кућу. И већ при своме крају, у фебруару 1848, позориште понавља „Милоша Обилића“. Кућа је препуна:

„Зрителја је театар дупком пун био и претстављеније по заслуги је од публикума с похвалом увенчано“.

У исто време „Краљевић Марко и Арапин“ пролазе сјајно, такође у своме „повторавању“.

„Народ свакога реда и чина гомилама је врвио у позориште, да овде види дела прослављеног Марка. Господична Олга Поповић и г-ђа Крче-

динац представљале су виле и зајсто тако су на бини и изгледале. И тако умилно у спроводу добро удешене банде певале, да смо ји скоро као праве виле, како ји народне наше песме претстављају, сматрали. Крчединац Арапина, Протић Краљевића Марка, одлично претстављали."

Понекад оману и гласовити народни комади: Почетком фебруара 1848 представљен је (по други пут) комад Лазе Лазаревића „Владимир и Косара". О представи пишу „Србски Новине":

„Представљење ово колико због садржине, толико због великог израђења, заслужује особито вниманије публикума нашег, но, на жалост, вечерас смо видели, да понекад и народна дела, која су с похвалом разгласена, мало имају гледаоца."

Из националног репертоара највеће су успехе постигли комади Ј. С. Поповића („Милош Обилић", „Торжество Србије", „Сан Краљевића Марка"); Атанасија Николића („Краљевић Марко и Арапин"); Стевана Стевановића („Смрт Уроша V"). Од странаца је најзнатнији Молијер са „Скапеновим ђаволијама" (приказане више пута).

Као нарочити књижевни успех сматрала се „Карађорђева Апотеоза" од Ђорђа Малетића. То је драма у једном чину са уводом, предговором и поговором. Представљена је на Нову Годину, 1848. Рецензент „Србских Новина" рекао је за ову Малетићеву ствар:

„Дело ово, судећи по садржанију и вештом израђењу, може се рећи да је дичан цвет за књижество наше".

*

* *

Интересантна је судбина првих двају позоришта у Београду. Оба су се угасила под нарочитим трагичним приликама. Прво позориште, „Театер на Ђумруку” спустило је своју завесу у Вучићевој буни против кнеза Михаила. Друго позориште, „Театер код Јелена” растурено је у пролеће знамените 1848 године, кад се на великим равницама преко Саве и Дунава већ припремало друго позориште — „ратно позориште”.

Оба београдска позоришта имала су готово исту публику, коју је свака друга дистракција могла лако да привуче на своју страну. Тако је „Театер на Ђумруку” имао једног од најопаснијег конкурената — неку врсту коњских трка. Она је привукла, једно време, сву публику. Иако су кошије — коњске трке, на којима су учествовали активни официри, почеле тек за време друге владавине кнеза Михаила, 1863 године, и то на Тркалишту у Палилули, ипак су у Београду још 1842 године приређивали тако звани „енглески коњотрк”. Какви су били ови енглески коњотрци? Забележено је, да је београдска публика у лето 1842 много више волела ове коњотрке, него своје позориште.

„Све се мање Театер посећује... И кад узмемо како Београђани неуморно енглески коњотрк пооде, не можемо се задржати, да од срца не узданемо. О, Србље, кад ћете престати туђе уважавати и потпомагати, а своје презирати. Сви народи сматрају Театер као најприкладнију спо-

соб образовања, а нама је повољније гледати како се беспосличари на коњима преврћу, него такву забаву имати, гди је и наука прикопчана. Особито је примедбе достојно, да Београђани не радо чују, кад се какво дело на Театру понавља, а при коњотрку нимало им досадно није по пет-шест реди једну исту ствар, с малим неким изменама, гледати.”

„Театер код Јелена” имао је другог конкурента — пливалиште и купалиште на Сави, испод самог града и Калимегдана. На неколико дана после отварања позоришта у Зданију било је уређено прво београдско пливалиште са купалиштем. Свечано отварање требало је бити још крајем маја, али је због техничких радова било одложено за каснији датум. „Србске Новине” писале су врло често и опширно о овом пливалишту, па се, очигледно, и претеривало. О позоришту се јављало само за имена комада на репертоару.... То је, најзад, пало тешко и „Новинама Читалишта Београдског”, те су се горко пожалиле на такву немарност и „Србских Новина” и „Подунавске”.

„Новине Читалишта Београдског” налазе свога редовног рецензента и он се јавља у броју од 26 септембра 1847:

„У Београду постоји Позориште (Театер) и опет страни ретко чују, шта се ту представља; напротив о Пливалишту читали смо многе и по велике чланкове. Ја не кажем да Пливалиште није полезно, но опет мислим, да је Позориште заведеније благородније; и зато, кад о томе чи-

тајући свет бар у „Подунавки” не налази известија, предузео сам уредно у Новинама Читалишта јављати:

„Шта се кад представљало, с малим, кад прилика и време допусти, приметбама”.

Овај критичар био је понекад и строг, али, ваљда, и праведан, те је у томе била разлика између њега и опасног критичара из „Србских Новина”. Он се, као што знамо, био појавио „на страх позоришницима”, али је одмах и нестао...

Рецензентов прекор није остао без одговора, који је био, ипак, врло благ. Прво се „Подунавка” љутнула; после су проговориле и „Србске Новине”. На све ово дошле су још две примедбе рецензента у „Новинама Читалишта Београдског”, од 17 и 24 октобра.

Прва примедба гласи:

„Подунавка” срди се, што јој се пребацује, да не јавља кад се што на позоришту представља. На што толико извињавања? Нека само стави: У овај дан представљало се ово и оно, онако као што је о Штраузу јављено и ми мислимо да је то боље, него стављати којекакве загонетке или француске анекдоте, које мало ко разуме”.

Друга је примедба личнија:

„Г. Учредник Правитељствени Новина каже како је известије ставио о Лепој Гркињи само да би ми по вољи учинио. Ја исповедам, да нити какве користи, нити штету од туда имам, него сам само желио и увек желим, да се у Новинама Србским о Србским стварима известија дају. Чи-

нити пак коме по вољи или у пркос у званичним стварима, то се са дужношћу не слаже”.

Читалишни рецензент — Свештенић — био је и позоришни писац. Његово весело позорије „Добра жена” играно је код Јелена 6 новембра 1847 године.

При крају позоришног делања дао је у Новинама Читалишта неколике кратке и безначајне приказе и Константин Х. Брзак.

Чудно се понашао према позоришту Милош Поповић! Не може се веровати, да је он то радио намерно, али као грех на његовој души морају остати све оне незгодије, које су се заиста догодиле (случај са првом оштром критиком, са каснијим упорним ћутањем и т.д.). Однос „Србских Новина” према позоришту постаје унеколико и комичан, кад ове, почетком јануара 1848 године, налазе новог рецензента кога претстављају, и позоришној публици и свима својим пренумерантима, овим речима:

„Један родољубиви Србин обећао нам је унапредак давати известија о сваком представљењу позоришта нашег. Ми му особито благодаримо, јер смо тим у стање постављани, да не мали недостатак листова наши у обзиру позоришни представљења подпунити. Ова лепа одважност г. известитеља и нехотице нам на ум доводи мудре Доситејеве речи: „Да свак хоће, колико који може, те би више добра било”.

Поред овако „одважних” и сигурних рецензената намеће се неминовно питање: како су,

уствари, играли глумци? Ми верујемо, да су они играли још сасвим рђаво.

И данас има „одважних“ људи, па кажу да се у Ђурковићевом позоришту „мање патентично декламовало него пре“. Ово пре односи се на „Театар на Ђумруку“. Оваква храброст не заслужује одликовање. „Театар на Ђумруку“ могао је, напротив, бити и бољи. Он је имао неколико солидних снага после доласка новосадско-загребачких глумаца...

*

Атракција на Сави, са првим топлим данима, била је у вољи и уредништву „Србских Новина“ и многим њиховим читаоцима... Београђани ће ускоро моћи да буду, за мале паре, „школски изведбани пливачи“. Тарифа је утврђена за учење у пливању... Пливалиште и купалиште налазе се под командом Драгутина Кралованског¹⁾, а учитељ у пливалишту је Алберто Драгонер — „човек из Хрватске“... Драгонер је особито вешт пливач. Он ће пливати пред публиком, која буде дошла на Саву, опет за мале паре, и биће око-

¹⁾ Драгутин Краловански био је раније Карл Краловански. Њега налазимо у 1839 години као првог фабриканта сирћета у Београду. Један Карлов оглас објављен је у „Новинама Србским“, од 2 септембра 1839 године, и гласи:

„С високим дозвољенијем основао сам долуподписани у Београду прву у Србији фабрику сирћета и будући да се по предварителном, по високој заповести високо-славнога Попечитељства Внутрени Дела, хемическом испиту осведочио, да сирће које правим, никакови шкодљиви или пак угризајући ствари у себи неима, а притом је жестоко и кисело, то се оно не само за мутвачке (куинске) потребе него и за кисељење краставаца

ван гвозденим ланцима... Тако ће пливати, као да има плуто на себи... Свираће и банда на обали, она иста банда, која свира у Зданију и прати понеке комаде... Човек ће пливати...

*

Оба београдска прва позоришта поред свег одушевљења нису имали своју сигурну публику, па ни мудрог подржавања међу новинарима... То је истина. Она се не може прећутати... По новинама се час писало са толиким одушевљењем, да се за позориштем све живо требало „запалити племенитом домородном ватром”; а час се опет ћутало тако упорно, да се уз позориште могло све живо охладити равнодушношћу и тренутним заборавом... Да наступи „домородна неутралност”.

Сличан почетак приметио се свуда по свету. Без њега се нигде није могло поћи напред... Поједине епизоде мењале су се у чудној контрасти једне према другој, али је народ већ био кренуо путем напретка, који је упочетку трновит и мучан... На њему још нема предводника, да личе на апостоле, обасјане виделом — божјим и човечанским...

и паприка врло добро употребити може. Ока сирћета, како бела тако и црна, може се добити у Поп-Стефановићевој кући, у чаршији, ценом 30 пара, а аков ценом 24 гроша.

Јављајући ово почитаемом Публикуму, и препоручујући мој производ, јесам

Отданејши

Карл Краловански, први
У Србији сирћета фабрикант.

Чудна случајност! Јован Стерија Поповић, највећи југословенски позоришни писац у првој половини деветнаестог века, подноси једанаестог марта 1848 године оставку на државну службу у Београду. Његова оставка заведена је у протоколу Министарства просвете под бр. 294 од 11 марта. Ту се каже: „Подносећи оставку своју на досадашњем као началник Попечитељства Просвештенија званију, моли да се од дужности разреши”.

У решењу протокола, од 12 марта, стоји: „Књазу оставка да се на благорасмотреније спроведе”.¹⁾

Чудна случајност! Јован Стерија Поповић спрема се да остави Београд у исто време, у исти дан, кад је растурена позорница у сали „Код Јелена”, кад су завеса и све позоришне хаљине и ствари биле спаковане у старе чамоге сандуке, заосталих од „Театра на Ђумруку”...

Чудна гардероба! Ту је и ново одело „направљено за све дивљаке из „Фернанда и Јарике”. Овај комад, „преведен с англијског језика г. Јоакимом Вујићем”, давао се „Код Јелена” 8 фебруара 1848. Како је било направљено ново одело за дивљаке, то је оно (што је нарочито критика истакла) „причинило особито упечатљивије на гледаоце”.

¹⁾ Јован Стерија Поповић поднео је оставку сутрадан по постављењу за привременог Попечитеља Правосудија и Просвештенија Стефана Стефановића-Тенке. Његову оставку „из здравствених разлога“ уважио је Кнез 4 априла 1848 године.

Ново одело за Вујићеве дивљаке стигло је тек после његове смрти...

И то је била нека врста пажње према успомени оца српског позоришта који је умро у сувише похабаном оделу...

Није имао ни честите капе... Кад му је клонула глава у смртној болести, са ње је спао некакав качкет — „спљескан као лепиња”...

Дивљаци из Вујићевог комада били су сад лепо обучени. Они исти дивљаци који, иначе, немају одела у својој домовини, јер им није потребно...

...Тако је некад учињена посмртна пошта једном заслужном мужу и списатељу...

ПРИЛОЗИ

I — Чланови Читалишта у 1847 години, по уписној књизи¹⁾

Било их је свега 308. Прилоге су дали по овом реду и назначеној суми у цванцигерима:

Мајор Миша Анастасијевић са 300 цванцика, Председатељ Совјета, Стојан Симић, једаред за свагда 210 цв., Војвода Тома Вучић Перишић 81 цв., Радован Дамјановић, Попечитељ финансије 81 цв., Алекса Јанковић Попечитељ Правосудија и Просвештенија 70 цв., Митрополит Петар Јовановић 67 цв., Илија Гарашанин, Попечитељ Внутрени дела 42 цв., Нинко Стојановић, Столоначелник финансије 36 цв., Димитрије Томић Столоначелник финансије 30 цв., Стефан Стефановић Вицепредседатељ Совјета 25 цв., Јефрем Ненадовић Член Совјета 25 цв., Петар Радовановић, управитељ основних школа, Павле Арс. Поповић секретар Совјета, Јован Невола, Правитељствени инџинир, Александар Ђурић

¹⁾ „Новине Читалишта Београдског“, од 6 фебруара 1848 године.

Столоначалник Совјета, Димитрије Данић, трговац, Јанаћко Кумануди, трговац, Лазар Миљковић, трговац и Христифор Јовановић по 24 цванцика, Коста Кумануди 21 цв., Милосав С. Јовановић Канцелиста финансије, Василије Грујовић Протоколиста финансије и Павле Илић Правитељствени апотекар по 18 цв., Стефан Марковић Член Совјета 17 цв.

Игњат Станимировић Професор, др. Емерик Линденмајер Началник оделенија Санитета, Ђорђе Станишић и Хаџи Настас сараф по 15 цв.

Илија Новаковић, Стојан Јовановић, Стефан Стојановић Членови Совјета, Јован Стејић главни Секретар Совјета, Бошко Тадић Член Врховног Суда, Тимотеј Кнежевић Секретар Књажеве Канцеларије, Коста Јанковић Помоћник Начелника Округа Пожаревачког, Живко Давидовић Први Књажев Ађутант, Атанасије Николић Началник Попечитељства Внутрени Дела, Сергије Николић Професор, Ђорђе Јањић Експедитер Књажеве Канцеларије, Милован Спасић Управник Основних Школа, Јован Миленковић Ђумрукција београдски, Матија Миливојевић Експедитор Књажевске Канцеларије, Таса Ивановић Поручник и цигански Арачлија, Владимир Богдановић Писар Суда Вароши Београда, Милош Недељковић Писар Началства Округа Јагодинског по 14 цв.

Лука Павловић Професор, Ђорђе Богдановић Помоћник Апотекарски, Херман Јозеф Шлезингер, Јован Мостић, Димитрије Јокић, Први Рачуноиспитатељ, др. Максимилијан Ото, др. Карл

Белони, Јован Николић, Јаков Станојевић Срезки Началник, Милутин Радовановић, Јован Марковић, Елисеј Вукаиловић, Атанас Караматић, Александер Ристић, Марко Стојковић, Васа Илић Штабе Капетан, Коста Д. Пешика, Коста Х. Лазић, Јанаћ М. Ђикадија, Ђорђе Панић, Стефан Јовановић, Ђорђе Попадић, Тома Желесковић, Глиша Јовановић, Стефан Нешић, Лудвиг Винклер, Манојло Јокић, др. Франц Вагнер, Викентије Кенђерски, Василије Божић, Милош Стојановић, Димитрије Т. Миланковић, Моја Богдановић, Спасоје И. Чворић, Анастас Христодулос, Стојан Ђ. Спасић, Василије Лазић, Стојан Делимарковић, Ђорђе Карира, Никола Кика, Димитрије Стефановић, Манојло Стефановић, Никола Пеиновић, Ђорђе П. Ђурић, Станко Радојевић, Коста Н. Овчар, Димитрије Симић, Антоније Пајовић, Теодор Радмиловић, Ђорђе Белкић, Стефан Михаиловић, Јован Станковић, Михаило Зограф, Димитрије М. Ненадовић, Панта Михаиловић, Панта Каснар, Никола Здравковић, Тома Лека, Петар Исаиловић, Теодор Сретковић, Димитрије Живановић, Грујица Б. Тадић, Коста Стевчић, Сима Стојковић, Драгутин Краловански, Цветко Рајовић, Антоније Јелић, Јован Вучковић Управитељ Вароши Београда, Сава Тодоровић, Ђира Карапешкић, Браћа Божић, Таса Стевчић, Бранко Поповић, Вучко Коматина, Сава Христић, Стефан Миљковић, Подполковник, Иван Миливојевић Капетан, Васа Палављевић, Мата Ивановић, Аца Ивановић, Тома Поповић, Таса Ђ. Денић, Хаџи Тома, Риста Величковић,

Алекса Давидовић, Емануил А. Загла, Никола Катула, Таса Јанковић, др. Алеалди, Јанаћко Д. Пешика, Милош Мрцајловић, Теодор Теодоровић, Јован Петров, Тома Т. Костић, Сима В. Анастасијевић, Панта Николић, Гуна Николић, Јован Димитријевић, Теодор Петровић, Аксентије Марковић, Милош Поповић, Учредник Србских Новина и Подунавке, Сава Гаиновић Професор, Коста Д. Клидис, Илија С. Пржић, Никола Шоповић, Петко Уједовић, Владимир Спасић, Милић Лукић Писар Суда Округа Београдског, Димитрије Станимировић, Јован С. Поповић Началник Попечитељства Просвештенија, Ђорђе М. Давидовић, Јован Филиповић, Ђорђе Брдаровић, Матија Матић, Јован Евтимијевић, Димитрије Аврамовић живописац, Живадин Весовић, Панајот Панајотовић, Јанићије Ђ. Петровић, Коста Ђ. Петровић, Ђорђе Ђирић Професор, Сава Шилић Началник Попечитељства Правосудија, Стојча Иванковић Столоначалник Врховног Суда, Јован Џимић, Алекса Поповић Практикант, Никола Христић Председник Суда Округа Пожаревачког, Коста Матић Војени Комесар, Александар Х. Трипковић, Алекса Поповић Писар Среза Студеничког, Никола Тасић Секретар Окружног Суда Београдског, Антон Шулиц, Јован Мостић трговац, Максим Симоновић Професор, Исидор Стојановић Професор, Јанко Шафарик Професор, Милан Мијатовић Професор, Емилије Јоксимовић Професор, Алексије Околски Професор, Димитрије Бранковић,

Ђорђе Станковић, Павле Чавловић,¹⁾ др. Ландау, Ђорђе Петровић, Секретар Књажеве Канцеларије, Владислав Поповић, Професор Андрија Стаменковић, Тома Стојановић, Јован Кујунџић, Вучко Антић, Георгије Петровић, Деловођа Примирителног Суда, Јован К. Поповић, Атанасије Георгијевић, Павле Николајевић, Дионисије Поповић Игуман Раванички, Данило Поповић, Протођакон, Никола Димитријевић, Парох Београдски, Евгеније Симеоновић, Професор Богословије, Гаврил Поповић, Архимандрит, Герасим Стојковић, Протосингел, Сава Јовшић, Сингел, Теодосије Мраовић, Архиђакон, Стефан Добрић, Кирил Мирковић, Василије Теодоровић, Јован Нинић, Начелник Контроле, Васа Ђорђевић, Столоначалник Финнасије, Александар Николић, Димитрије Сосић, Јован Живадиновић, Јован Мариновић, Никола Милосављевић, Ђорђе Бранковић, Јован Јовановић, Секретар Финансије, Симеун Васовић, Јован Марковић, Христифор Солар, Радивој Момировић, Спиридон Радосављевић, Михаил Петровић, Илија Маргетић, Грујица Ивановић, Јевта И. Мијалковић, Константин Х. Брзак, Стојко Димитријевић, Риста Петровић, Милан Д. Давидовић, Други Казначеј²⁾, Константин Хранисављевић, Началник Воинства Подполковник, Милосав Милосављевић, Поручник, Јеврем Михаиловић, Поручник, Јанићије Зисић, Штаб. Капетан, Коста Момировић, Подпоручник, Риста Те-

¹⁾ Одржавач везе са Богосавом Шулеком и другим Илирима из Загреба. Ранији уредник „Бранислава“.

²⁾ Син Димитрија Давидовића.

одоровић, Мајор, Коста Антоновић, Ротни Командир, Стефан Николић Беља, Милоје Марковић, Штабс Капетан, Атанасије Ненадовић, Милутин Поповић, Петар Маринковић, Сима Петровић, Дмитрије Симић, Михаил Радивојевић, Јован Савић, Живан Петровић, Председатељ Апелационог Суда Првог Одеденија, Станисав Стефановић, Милоје Божић, Чланови Апелационог Суда, Јаков Димкић, Секретар Апелационог Суда, Јефтимије Угричић, Председатељ Апелационог Суда, Другог Одеденија, Милош Тајсић, Илија Момировић, Петар Степановић, Чланови Апелационог Суда, Другог Одеденија, Матија Ненадовић, Член Совјета, Коста Николић, Штабс Капетан, Ђорђе Д. Николић, Јован Николић, Василије Берар, инспектор типографије, Стефан Л. Милосављевић, Георгије Киридес, Иван Стојковић, Венијамин Розмировић, Председатељ Варошког Суда, Константин Обрадовић, Секретар Апелационог Суда Другог Одеденија, Коста Ђорђевић, учитељ, Алекса Андоновић, Тома Живановић, Петар Јовановић, Петар Анастасијевић, Коста Сретеновић, Анђелко Стефановић, Сретен Л. Поповић, Светозар Десимировић, Спиридон Дионисију, Анђелаћи Станковић, Јозеф Штајнлехнер, Кума Аврамовић Русо, Самоел Д. Амар, Сараф, Браћа Озеровић, Давид Д. Азриел, Филип Валтер, Богољуб Шрепа, Едуард Брауман, Матија Бан, Јаков Јакшић, Јевтимије Аврамовић, Милутин Поповић, грађанин Новосадски, Алекса Поповић, Дмитрије Стојковић, Мориц Флеш, трговац пештански, Константин Ранос, Милош Сушић, Јосиф

Мијовић, Панта Х. Стојло, Хаим Давид, Коста Бранковић, Професор, Ђорђе Аћимовић, Јован Ернст, Антоније Милошевић, Антоније Радовановић — СВИ ПО 12 ЦВАНЦИКА. Браћа Андрејевићи заједно 24 цв., Стефан Павловић 12 цв.

Четири члена били су безплатежни, имено: Фон Бланк, Конзул Енглески, Наум Веда, Антон Хампл и Карл Витман, од који су прва двојица заведенију овом по једне Новине, а друга двојица разна изображенија (слике) поклањали.

Свега три стотине осам чланова са улогом од 4435 цванцика.

Од тога је остало на дугу код једног скупитеља 434 цванцика, међутим са другим ситнијим приходима било је, без овог дуга, свега прихода за 1847 годину у суми од 4259 цванцика и 5 крајцара.

Расход је био 4661 цванцик и 14 крајцара, па је према томе, до наплате дуга, Читалиште у дефициту са 402 цванцика и 9 крајцара. По наплати дуга имаће суфицит од 31 цванцика и 11 крајцара.

Највише се трошило на куповање страних новина.

Оне су донешене у чамцу из Земуна.

Трошило се на послугу (два послужитеља), огрев и осветљење.

Доста је плаћено и за један велики фењер који је давао дивну светлост...

II — Стеријин одлазак из Србије

Јован Стерија Поповић поднео је оставку на положај начелника Министарства просвете 11 марта 1848 године. Идућег дана, 12 марта, Попечитељство Просвештенија спроводи Кнезу Стеријину оставку са овом „његовом изјавом”:

„Начелник Попечитељства Просвештенија, г. Јован С. Поповић изјавивши попеч. просвешт. како је он, радећи толико година не само у кругу досадашњи његови званија, навластито као Началник Попечитељства Просвештенија ревносно и усрдно, него поред тога и на пољу књижевства Србског, колико је год празни часова имао, као што то поред остали сочиненија његови, сведочи Немачка и Латинска Граматика за употребленије гимназијалне младежи, њиме написана и издана, а тако исто и земљеописаније и буквар латински — изнурио је здравље своје тако, да неће моћи дужности своје онако унапредак испуњавати, као што би хтео, па желећи остале дане живота свога провести у миру, поднео је Поп. просв. овде прикључену оставку на своје званије, којом благодаревши правитељству Србском на досадашњем поверењу, моли да га од званија разреши.

Попечитељство Просвештенија оставку ову поменутог г. Началника у покорности спроводи вапној Књажевској светлости на височајше благорасмотреније.”¹⁾

¹⁾ Државна Архива у Београду, Министарство просвете, 1848 година.

У сачуваном концепту овога акта у Државној архиви у Београду (овде верно преписаном) налази се и Стеријина наредба да се такав акт „одправи“.

Оставка Јована Стерије Поповића уважена је 4 априла 1848 године и о томе је Министарство просвете обавештено овим кнежевим актом:

„Попечитељству просвештенија

Оставку Началника Попечитељства Просвештенија Г. Јована С. Поповића поднешену ми с писмом Попечитељства од 12 марта тек. год. П. Н. 294 уважавајући, одобравам да се исти Г. Поповић разреши од досадашње његове дужности и препоручује Попечитељству да оно разрешеније ово удејствује.

В. Н. 349.

4 априла 848

у Крагујевцу.

А. Карађорђевић“.

После овога Попечитељство Просвештенија имало је само да сврши још један кратак посао: — да у неколико речи изда Свидетељство Јовану Стерији Поповићу о томе, колико је провео као професор православних наука у Лицеуму и као Началник Попечитељства Просвештенија. То је лако урађено и Стерија је однео собом ово Свидетељство у коме се каже, да је он у првој служби био две године, а у другој пет и по година. Оцењен је као исправан чиновник...¹⁾)

¹⁾ Државна Архива у Београду, Министарство просвете, 1848 година.

САДРЖАЈ

	Страна
Наша белега	9
Читалиште	17
Пажња с пута	25
Раније познанство са Николом Пеиновићем	28
Два песничка поздрава	30
Београдско Читалиште без жена	31
Гости и странци у Читалишту	35
Књижница и музеј	38
На европејском и славјанском путу	43
За примером Београда	48
Поглед преко Дрине	54
Новине Читалишта Београдског	57
Позориште код Јелена	79
Критика изненађује	99
Прилози	
I — Чланови Читалишта у 1847 години, по уписној књизи	113
II — Стеријин одлазак из Србије	120

ЦЕНА ДИИ. 10.—